

O`zbekiston Respublikasi Oliy va o`rta maxsus ta`lim vazirligi

Buxoro davlat universiteti

O`zbek filologiyasi kafedrası

Abuzalova Mehriniso Qodirovna
Toirova Guli Ibragimovna

"Hozirgi o`zbek adabiy tili (Morfologiya va sintaksis)"
kursini mustaqil o`zlashtirish uchun
izohli jadvallar

Toshkent-2012

Ushbu ishlanma o'zbek filologiyasi bakalavri ixtisosligi bo'yicha ta'lim olayotgan talabalar hamda Lingvistika (o'zbek tilshunosligi) mutaxassisligi magistrantlari uchun mo'ljallangan. Ishlanmadan "Hozirgi o'zbek adabiy tili" kursining morfologiya va sintaksis bo'limlarini mustahkamlash uchun tuzilgan izohli jadvallar o'rin olgan. Mazkur qo'llanmadan mustaqil ta'lim mashg'ulotlarida foydalanish mumkin.

Mas'ul muharrir:

filologiya fanlari nomzodi, dotsent

S.A.Nazarova

Taqrizchilar:

filologiya fanlari nomzodi, dotsent

B.E.Qilichev

filologiya fanlari nomzodi

G.H.Ne'matova

Buxoro Davlat universitetining o'quv-metodik kengashi tomonidan nashrga tavsiya etilgan. (2012- yil 30mart 6-sonli bayonnoma)

ISBN 978-9943-20-105-7

UDK: 811.512.133 374

KBK: 81.2 O'zb

Hozirgi o`zbek adabiy tili.

Morfologiya

MORFOLOGIYA VA SINTAKSISNING O`ZARO ZOTIY ALOQADORLIGI

a)

Umumiylik	Xususiylik
Grammatik shakl	Xususiylik Xususiylik Xususiylik Xususiylik
Morfologiya	Sintaksis

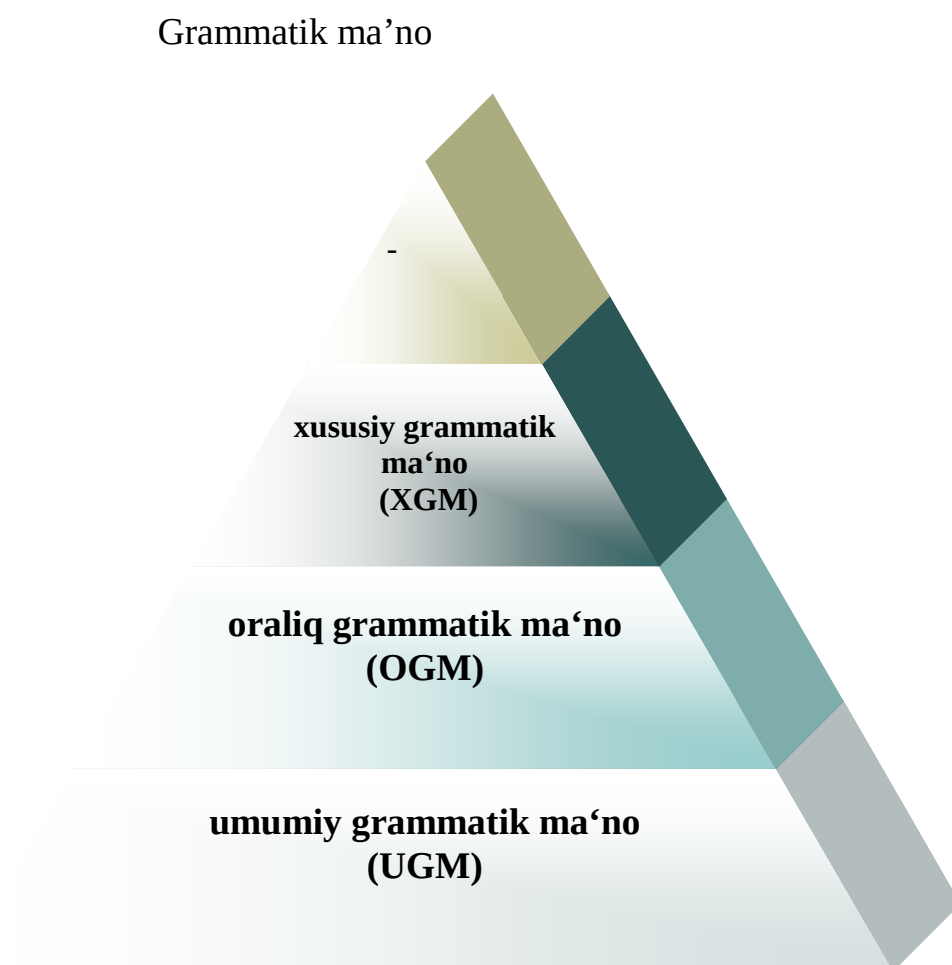
b)

Xususiylik	Umumiylik
Xususiylik Xususiylik Xususiylik Xususiylik	Grammatik shakl
Sintaksis	Morfologiya

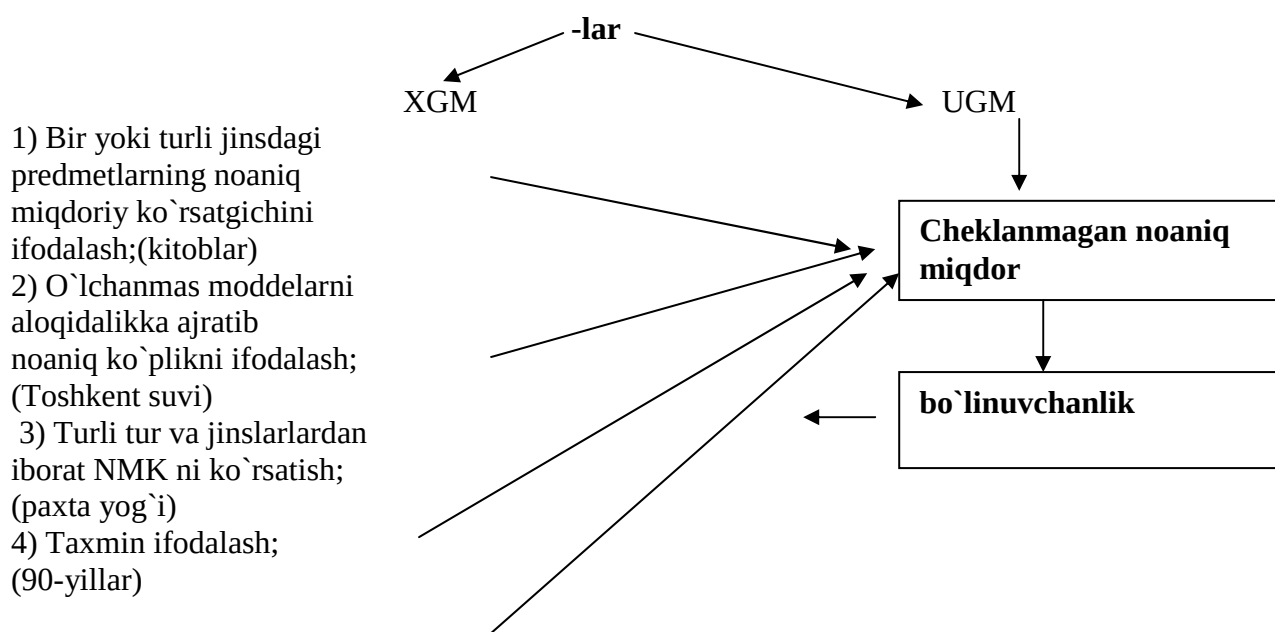
1-jadvaldan ush bu: “Zotiy yondashuvda grammatika. Morfologiya va sintaksis munosabati. Nutqiy voqelanishdan umumiylikka (morfologiya), zotiy mohiyatdan qo`llanishga (sintaksis)” mavzuni o`tish jarayonida foydalaniladi.

Bizga ma`lumki, grammatika deganda tor ma`noda morfologiya va sintaksis, keng ma`noda esa tilning barcha qurilish sathlari tushuniladi. Til sathlari deganda fonetika va fonologiya, leksika va semasiologiya, frazeologiya, morfologiya, sintaksis va stilistika tushuniladi. Morfologiya va sintaksis bir-birini taqozo etuvchi sathlar sanaladi. Lisoniy birliklarga zotiy yondashuv morfologiya va sintaksisning dialektik birligi haqida hukm chiqarish imkonini berdi. Morfologiya — grammatikaning so`zshakl ma`nosi haqidagi sohasi bo`lsa, sintaksis grammatikaning so`zshakl vazifasi haqidagi sohasi sanaladi.

2- jadval



3- jadval

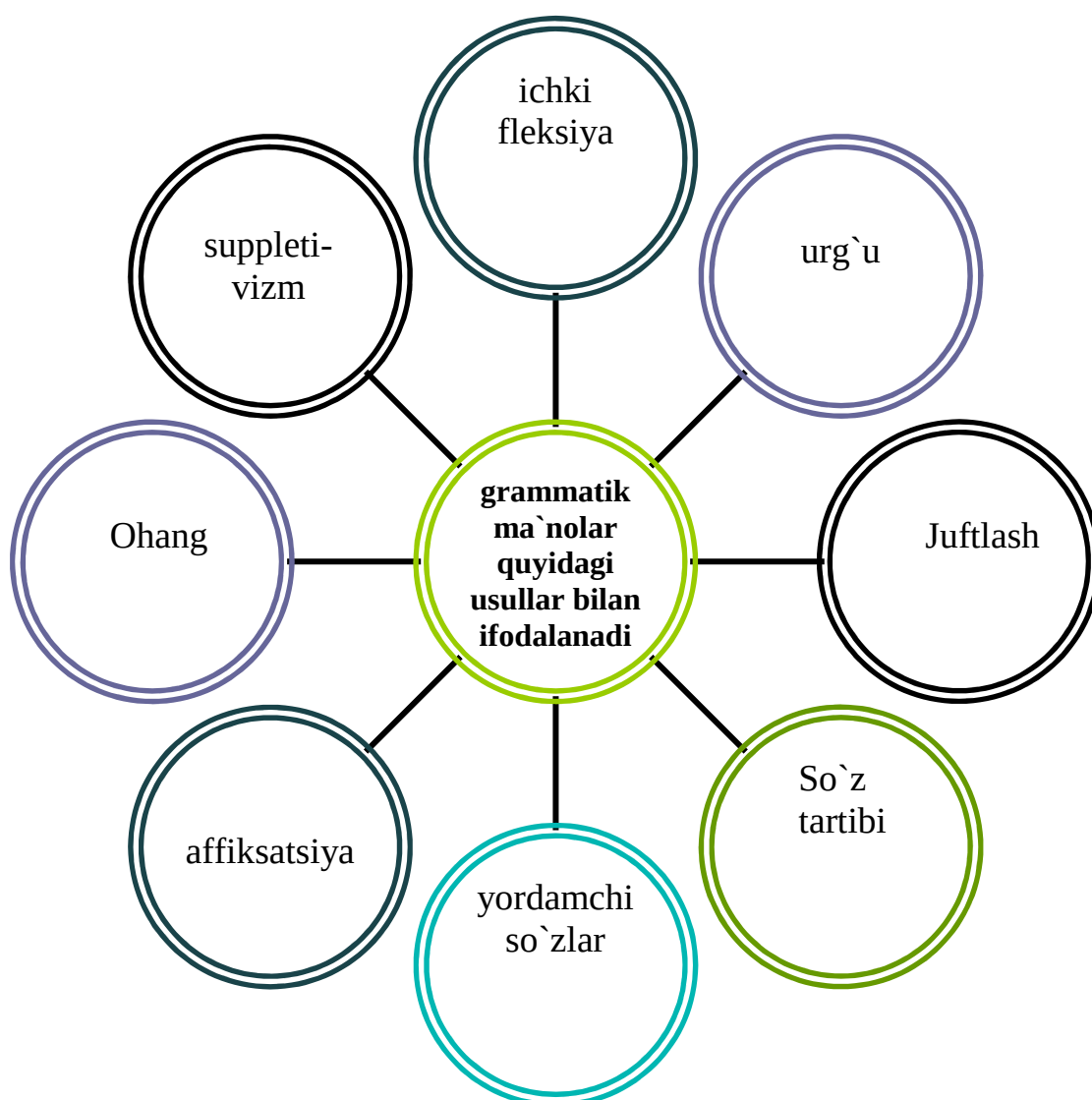


5) Bo`linmaslikni bo`linuvchan qilib ko`rsatish (yuraklarimga to`kildi).

2- va 3- jadvallardan “Grammatik ma`no. Umumiy grammatik ma`no (UGM), oraliq grammatik ma`no (OGM) va xususiy grammatik ma`no (XGM). Ularning munosabati. Umumiy ma`noni ochish yo`llari” mavzuni o`tish jarayonida foydalaniladi.

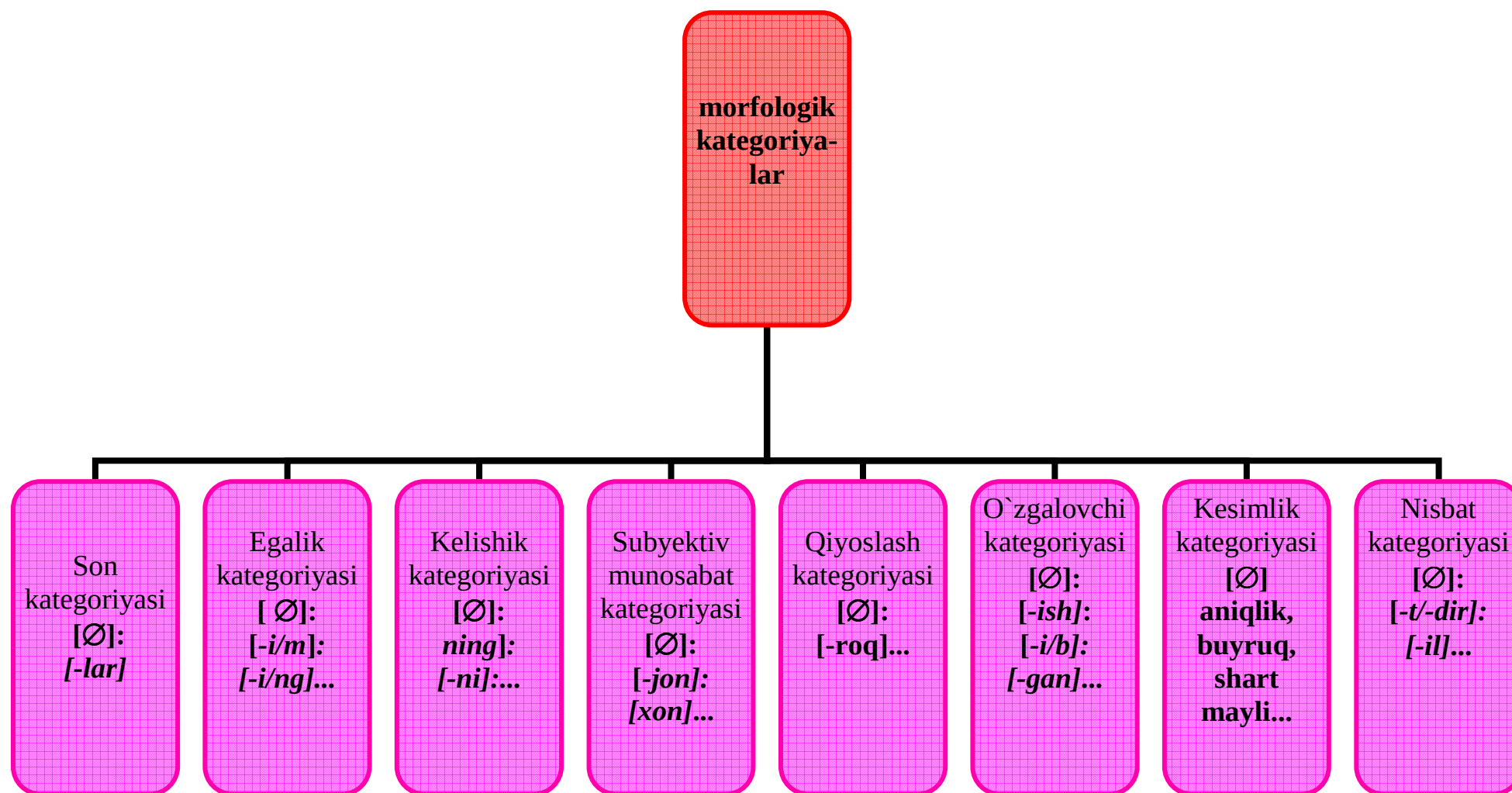
Grammatik ma`no deganda har bir tilning qurilish tizimi nutqda ifodalanishini zaruruy va majburiy deb talab etadigan va turli xil shakliy ko`rinishlar bilan beriladigan umumlashgan ma`nolar tushuniladi. UGM XGMga qarama-qarshi turadi. UGM XGM orqali voqelanadi. UGM hamma XGMLarni o`z ichiga oladi. UGM nutqda XGM sifatida voqelanar ekan, u umumiylik bilan xususiylilik orasida oraliq ma`nolar yotadi. Oraliq ma`nolar xususiy ma`nolar uchun ma`no tiplari, ya`ni "o`xshash ma`nolar majmuasi", UGM uchun esa "umumiylikning ko`rinishlari", turlari mavqeida bo`ladi.

4- jadval

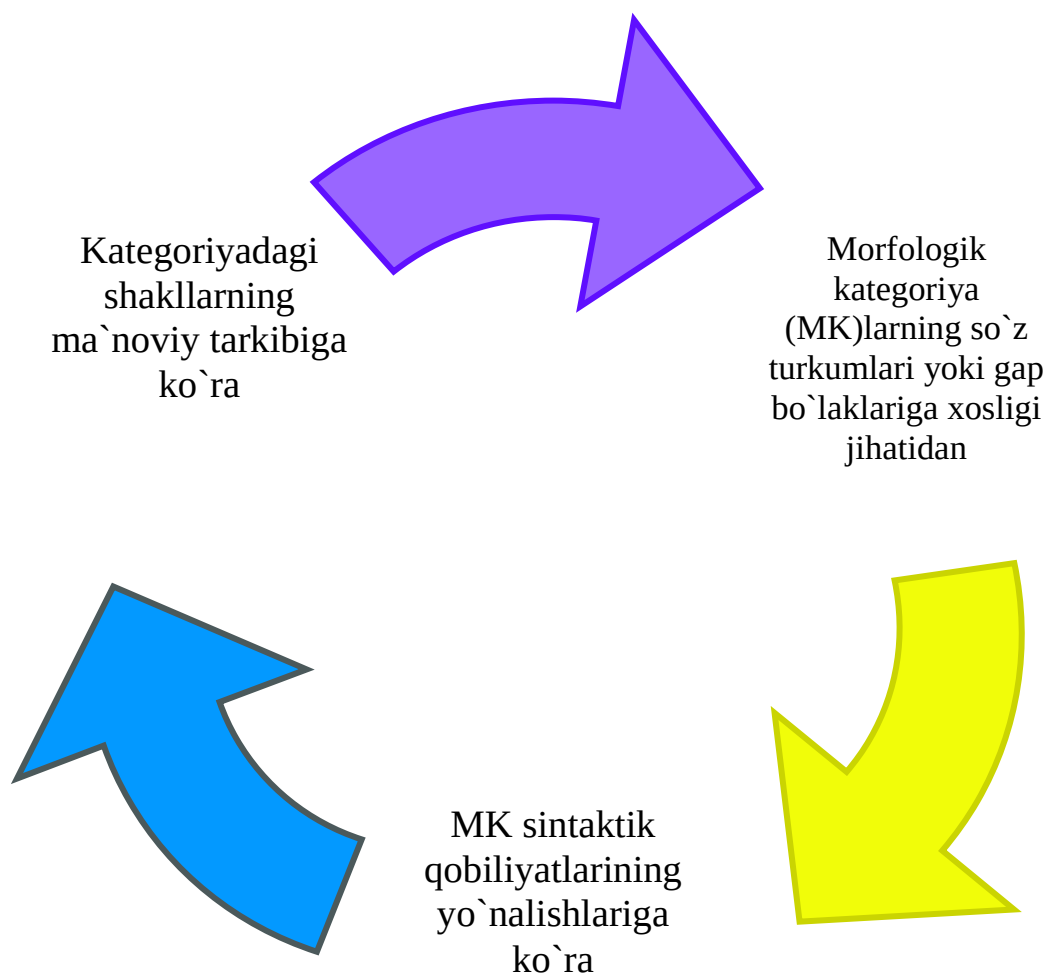


4- jadvaldan “Grammatik ma`no ifodalash usullari. Grammatik shakl turlari” mavzuni o`tish jarayonida foydalaniladi.

Grammatik ma`no, grammatik shakl va grammatik kategoriya grammatikaning eng muhim tushunchalaridir va bular o`zaro uzviy bog`langan. Grammatik ma`no tilda rang-barang usullar bilan ifodalanadi va ayni bir grammatik ma`no xilma-xil vositalar bilan ifodalanishi ham mumkin. Masalan, son ma`nosi o`zbek tilida affiksatsiya Ø/-lar, ya`ni birlik/ko`plik son shakllari paradigmasi doirasida ko`rib chiqilgan. Son shakllarining ma`nosi deganda mana shu ikki morfema nazarda tutilgan. Tilimizda son ma`nosining ifodalanishi yana boshqa vositalar orqali ro`yobga chiqadi. Chunonchi, ko`plik ma`nosi takror, juft so`zlar bilan ham, birlik ma`nosi juz`iy reduplikatsiya (takror) yoki so`z- so`zsimon (*kitob - mitob, non - pon, meva - cheva*) bilan ham ifodalanishi mumkin.

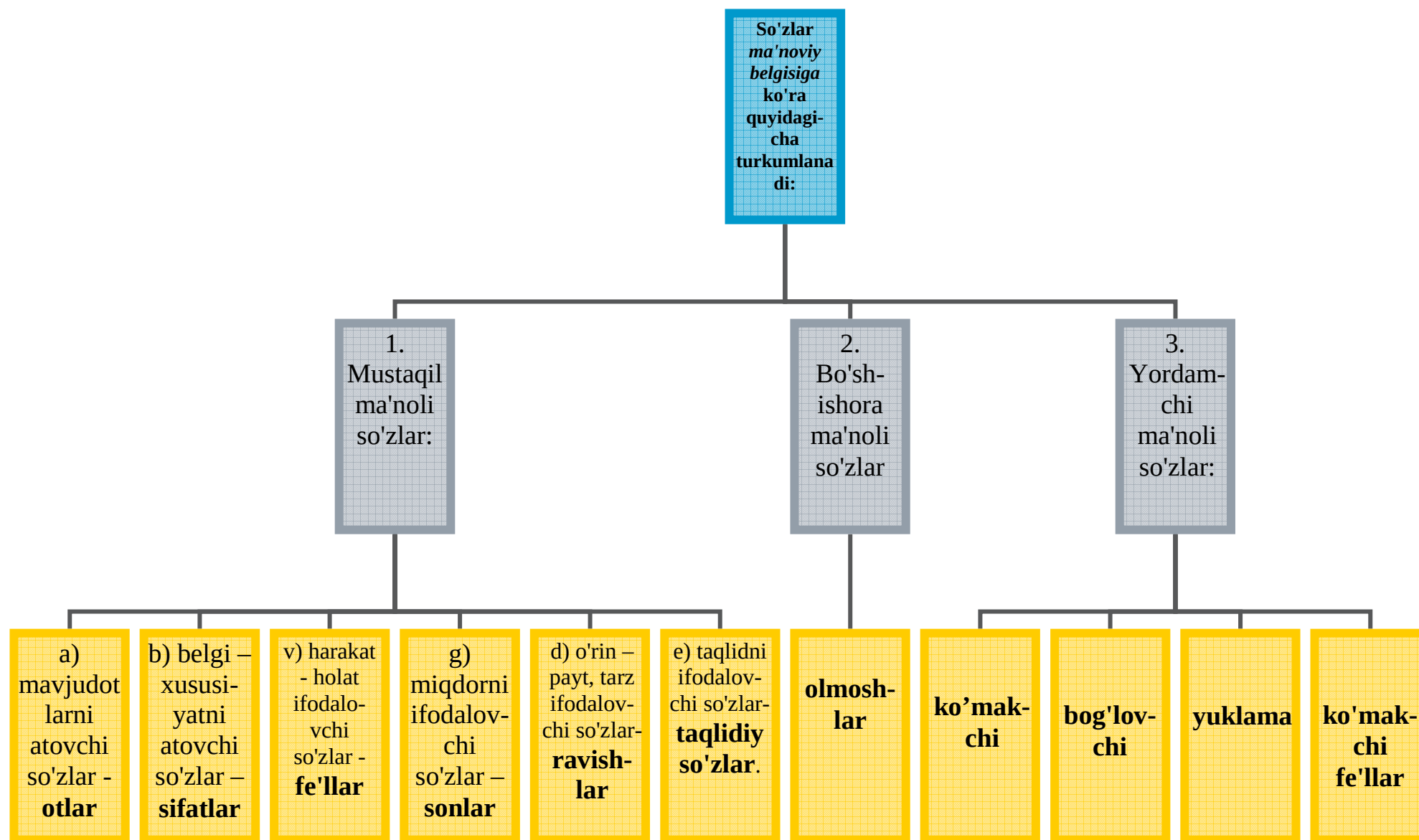


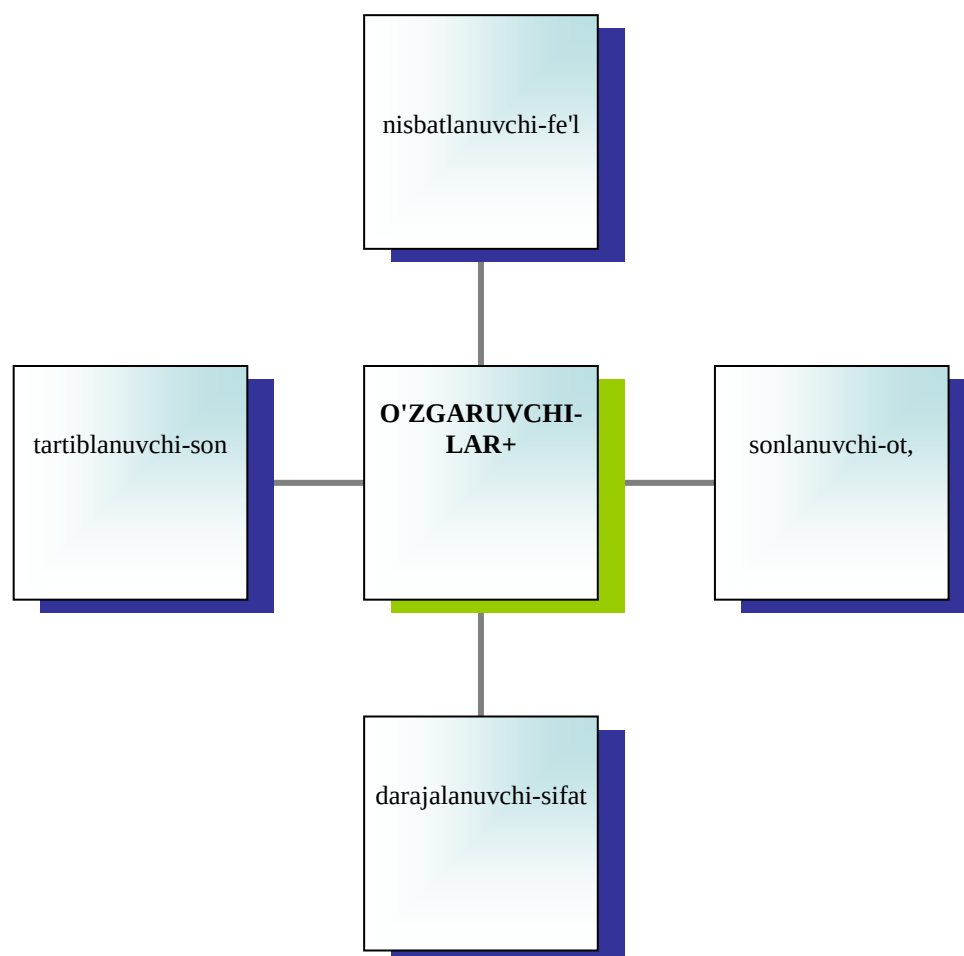
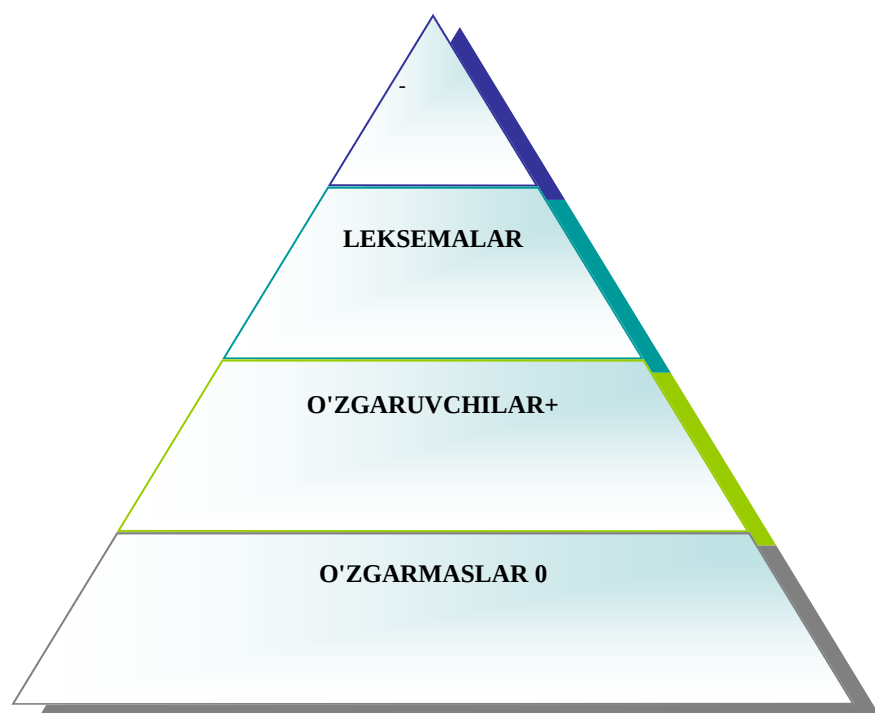
Grammatik kategoriyalar bir necha jihatdan tasnif qilinadi



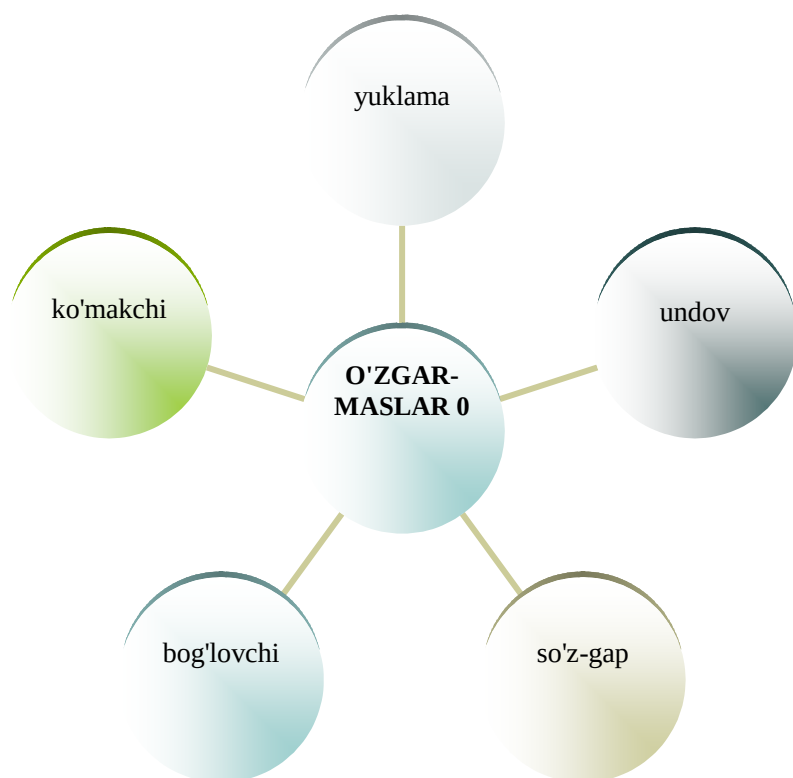
5- va 6- jadvallardan “Grammatik kategoriya (GK) va shakllar. Grammatik kategoriyalar tasnifi” mavzuni o'tish jarayonida foydalaniladi.

GK grammatik shakllarning oddiy arifmetik yig'indisi emas, balki ma'lum turdagi formalarning barqaror munosabatlari tizmasidan iborat bo'lgan yangi bir butunlikdir. Shakl va kategoriya tushunchalari pog'onali, butun- bo'laklik, katta-kichiklik munosabatlari bilan bog'langanligi sababli, har bir kategoriyaga mansub bo'lgan morfologik forma (shakl) bo'ladi. Murakkab kategoriyalarning formalarida ma'no murakkab bo'lib, ularda bir necha kategoriyalarga mansub bo'lgan ma'nolarni ajratish mumkin. Murakkab kategoriyalar sirasiga egalik, o'zgalovchi, kesimlik kategoriyalarini kiritish mumkin. Sodda kategoriyalar jumlasiga: son, qiyoslash, kelishik, nisbat, subyektiv munosabat kategoriyalari kiradi. Ularda bir kategoriyaga mansub bo'lgan ma'noni ajrata olamiz. Masalan, son kategoriyasining ma'nosi miqdoriy va sifatiy belgilarning ma'lum yig'indisidan iboratlikni anglatadi, kelishik kategoriyasi tobelikni ifodalaydi. Qiyoslash kategoriyasi belgining qiyosan ekanligini ko'rsatsa, nisbat kategoriyasi fe'l anglatgan bajaruvchining tavsifini ifodalaydi.





10- jadval



11- jadval

№	Leksema turlari	Ma'noviy	Sintaktik	Morfologik	Izoh (ajralish-ning asosiy belgisi)
1	Fe'l	Harakat holatni nomlash asosida atash mustaqil leksemalari	Cheklanmagan muchalanuvchilik (gap bo'lagi bo'lib kelishi)	Nisbatlanuvchi o'zgaruvchi (yozmoq-yozildi)	Morfologik va ma'noviy
2	Ot	Predmet va predmetlikni nomlash orqali atash mustaqil leksemalari	Cheklanmagan muchalanuvchilik	Sonlanuvchi o'zgaruvchi (kitob-kitoblar)	Morfologik va ma'noviy
3	Sifat	Belgini nomlash asosida atash mustaqil leksemalari	Cheklanmagan muchalanuvchilik	Darajalanuvchi o'zgaruvchi (yaxshi- yaxshi - roq)	Morfologik va ma'noviy
4	Son	Miqdorni nom-lash asosida atash mustaqil leksemalari	Cheklanmagan muchalanuvchilik	Tartiblanuvchi o'zgaruvchi (bir-birinchi)	Morfologik va ma'noviy
5	Ravish	O'rin, payt, tarz-tusni nomlash asosida atash mustaqil leksemalari	Cheklangan muchalanuvchilik	O'zgarmaslik	Morfologik va sintaktik
6	Taqlid	Tovush yoki ko'rinishga taqlid leksemalari	Cheklanmagan muchalanuvchilik	-	Ma'noviy
7	Ishoralar (olmoshlar)	Ishora mustaqil leksemalari	-	-	Ma'noviy

8	Ko'makchi		So'zni tobelantiruvchi muchalanmas leksemalar	O'zgarmaslik	Sintaktik
9	Bog'lovchi		So'zni va bog'lovchi muchalanmas leksemalar	O'zgarmaslik	Sintaktik
10	Yuklama	Ta'kid	Muchalanmaslik	O'zgarmaslik	Ma'noviy
11	Modal	Munosabatni nomlash asosida atash leksemalari	Ajraluvchilik bo'laklari munosabatga kirishmaydi)	O'zgarmaslik	Ma'noviy va sintaktik
12	Undov	His-hayajonni tasvirlash leksemalari	Ajraluvchilik	O'zgarmaslik	Ma'noviy va sintaktik
13	Tasdiq va inkor so'zlar	Tasdiq-inkor ma'nosi	Ajraluvchilik	O'zgarmaslik	Ma'noviy va sintaktik
14	Taklif so'zlar	Tasdiq ma'nosi	Ajraluvchilik	O'zgarmaslik	Ma'noviy va sintaktik

7-, 8-, 9-, 10- va 11- jadvallardan “So'z turkumlari tasnifi. So'zning serqirraligi va tasniflarning xilma-xilligi” mavzuni o'tish jarayonida foydalaniladi.

So'zlarning tasnifini berishda leksemaning serqirraligi mohiyati hamma vaqt diqqat markazida bo'ladi. Har xil tasnifning har biri o'z o'rnida ahamiyatlidir. So'z va uni tasniflash asoslari tilshunos I.Madrahimov tomonidan o'rganilib, uning ma'noviy, sintaktik, morfologik guruhlanishi asoslab berilgan.

12- jadval

FE`LNING ASOSIY LMG LARI

LMG	LMG
Harakat fe'llari	1.<u>Oyoq harakati bilan bog'liq fe'llar</u>: yo'rg'alamoq, pildiramoq, chopmoq, lapanglamoq, gandarlamoq, do'qong'lamoq, sudralmoq, bitta-bitta bosmoq, tentiramoq, tisarilmoq, o'rmalamoq... Oyoq bilan yana tepish, tepkilash, toptash, deysinish kabi harakatlar bajariladi. “Yurmoq” fe'lining ma'no ko'chish bilan bog'liq (<i>Stanok yurdi; soatni yurguzdi; poyezd yurdi</i> kabi) rang-barang voqelanishlari ham mavjud. 2.<u>Qo'l harakati bilan bog'liq bo'lgan fe'llarga</u> quyidagilar kiradi: ushlamoq, silamoq, tirnamoq, shapaloq tortmoq, chimchilamoq, uqalamoq, qitiqlamoq, changallamoq, mushtlamoq, chertmoq, hovuchlamoq, chapak chalmoq, paxsa qilmoq... Xuddi shunday yuz, gavda, og'iz harakatlari bilan bog'liq <u>harakat fe'llari</u> mavjud.
Nutq fe'llari	gapirmoq (sinonimlari - so'zlamoq, aytmoq, demoq) – bidirlamoq, to'ng'illamoq, g'o'ldiramoq (g'uldiramoq), vaysamoq, vaqillamoq, javramoq, bobillab berdi, javob bermadi, vaqillab ketdi...
Holat fe'llari	a) ichki holat (ruhiy kechinmalar bilan bog'liq): eslash, unitish; b) tashqi holat (xursandlik, darg'azablik... bilan bog'liq): xafa bo'lmoq, esankiramoq, dovdiramoq, g'azablanmoq; d) jismoniy holat (sog'lomlik, betoblik, kuchlilik, zaiflik... bilan bog'liq); e) ijtimoiy holat (boylik, kambag'allik... bilan bog'liq fe'llar)
Natijali faoliyat fe'llari	yasamoq, qurmoq, bunyot etmoq, hosil bo'lmoq, chizmoq, barpo

	qilmoq, arralamoq, parchalamoq, sayqal bermoq, randalamoq, sindirmoq, yemoq, o`chirmoq
Tafakkur fe`llari	o`ylamoq, fikrlamoq, xayol surmoq, tafakkur qilmoq, o`yga botmoq, ko`z oldiga keltirmoq, bir qarorga kelmoq, xulosaga kelmoq
Munosabat fe`llari	erkalamoq, suymoq, yaxshi ko`rmoq, parvona bo`lmoq, rahmi kelmoq, xushomad qilmoq, yon bosmoq, maftun bo`lmoq, e`zozlamoq

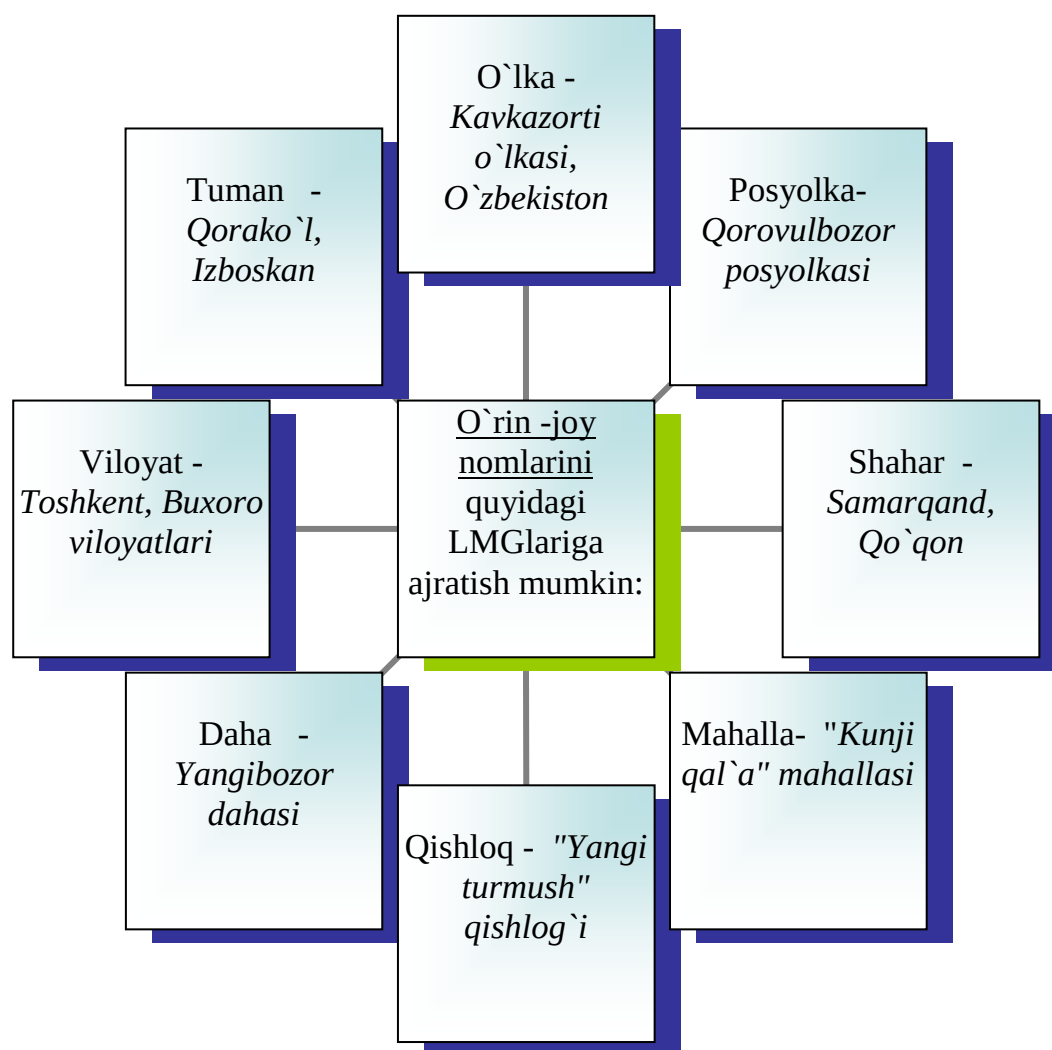
12-jadvaldan “Fe’l, uning UGMsi, fe’llarning o’timli va o’timsiz turlari, asosiy lug’aviy ma’no guruh (LMG)lari, har bir LMGning markaziy leksemalari” deb nomlangan mavzuni o’tish jarayonida foydalaniladi.

Turkiy tillardagi fe’llarning LMGLarini dastlab N.K.Dmitriyev belgilab chiqqan edi: nutq fe’llari, sezgi fe’llari, faoliyat, harakat fe’llari kabi. Bu tasnif hozir ham amalda qo’llanilmoqda. Chunki 6-sinf “Ona tili” darsligida ham ushbu bo’linish mavjud. Fe’llarning LMGLarini belgilab chiqish, har bir guruhni chuqur o’rganish alohida ilmiy ishlarning obyekti bo’lib, maxsus tadqiqot talab etadi. A.A.Salkalamanidze ham fe’llarning lug’aviy-semantik guruhlarini o’rganar ekan, ularni guruhlashda fe’l valentligini, fe’l valentligini belgilashda esa ularning o’timli va o’timsizligini asos qilib oladi .

Fe’l anglatgan ma’nolar qator mazmuniy guruhlariga ajratiladi, bunda harakatga xos yaratish, buzish, o’zgartirish, so’zlash, sezish, yo’naltirish bilan; holatga xos ruhiy-psixologik, iqtisodiy, tafakkur bilan bog’liq jihatlar e’tiborga olinadi.

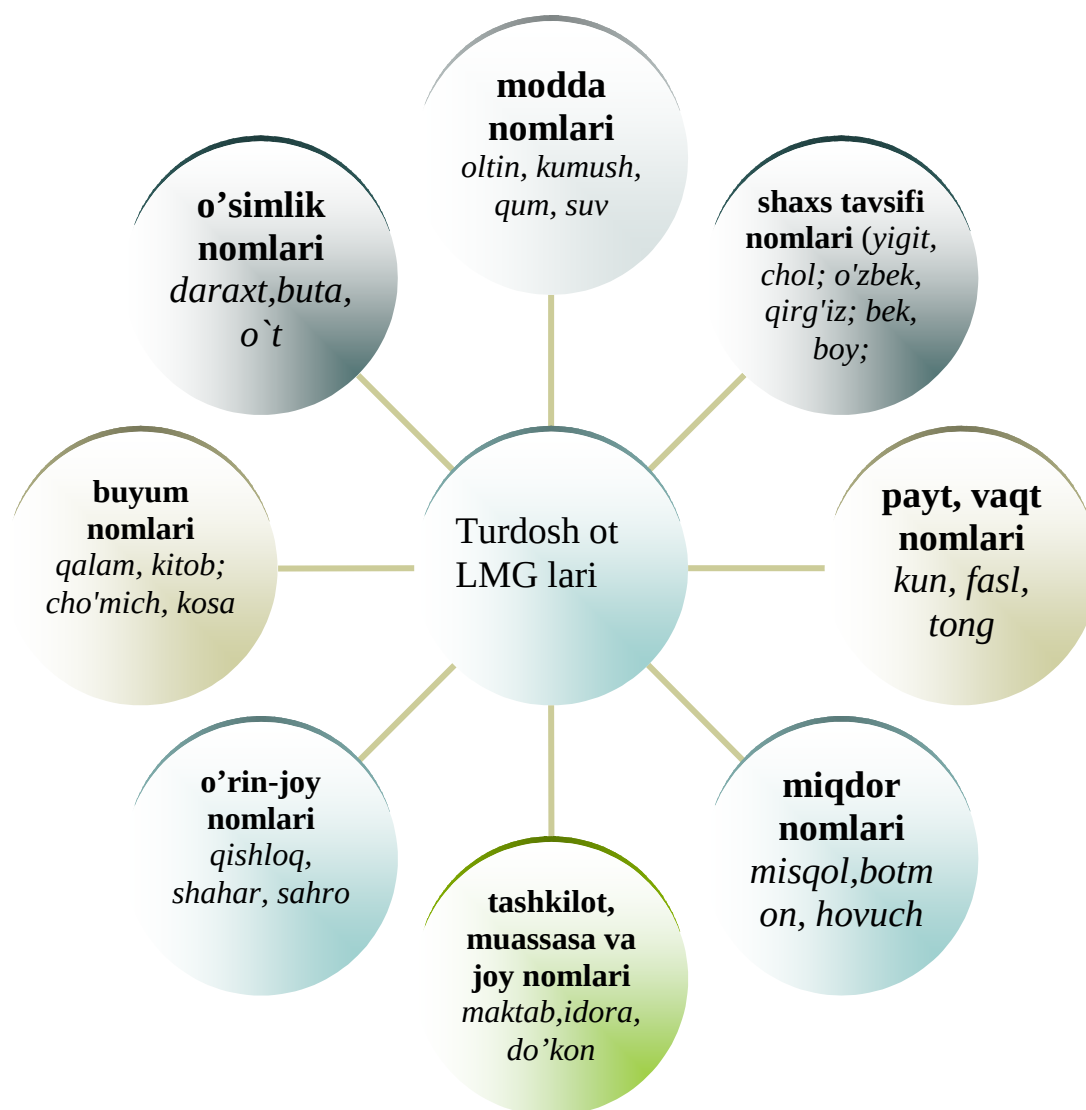
13-jadval





13- va 14- jadvallardan “Ot va uning ma`noviy guruhlari. Atoqli va turdosh otlar haqida umumiy ma`lumot. Atoqli ot turlari” mavzusini o`tish jarayonida foydalaniladi.

Atoqli otlar umumiy tushunchalar bilan bog`liq bo`lgan otlar sifatida narsa, predmet, buyum, voqea-hodisalarni mustaqil predmet sifatida ifodalaydi. Atoqli otlar matndan, nutq vaziyatidan uzilgan holda atash ma`nosiga ega bo`lmaydi va ular kontekstda reallashadi.



15-jadvaldan “Turdosh otlar. Ularning asosiy LMG va LMT lari. Ularning umumiy qurilish xususiyatlari, markaz va qurshovlari” mavzuni o`tish jarayonida foydalaniladi.

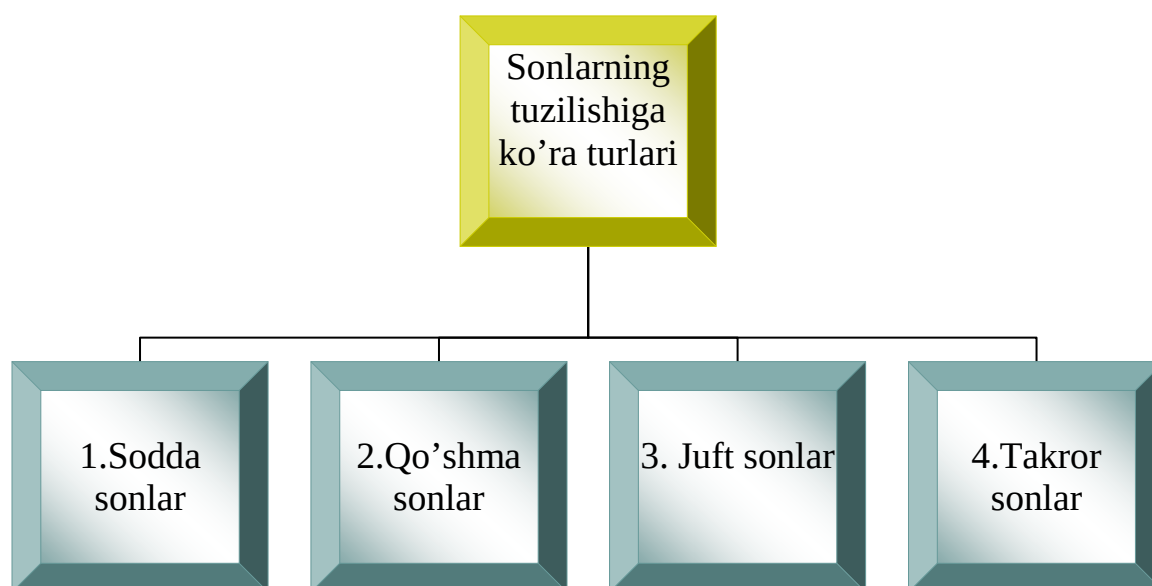
Turdosh otlar bir jinsdagi predmetlarning umumiy nomini bildiradi. Turdosh otlar ifodalangan tushunchaning xarakteriga ko'ra muayyan va mavhum ma'noli otlarga, xayolan haqiqiy deb tushuniladigan mavjudotlarni atovchi otlar (dev, pari, ajdaho)ga ajratiladi. Muayyan otlarda zot (narsa) turli sifatlarning muayyan barqarorligi, butunligi tarzida talqin etilsa, mavhum otlar turi turli zotlarda mavjud bo'lgan bir xil yoki o'xshash sifatlarni bir alohidalik tarzida ifoda e'tadi.

SIFATNING LUG`AVIY MA`NO GURUHLARI

Lug`aviy ma`no guruhlari	Lug`aviy ma`noviy qator
• xususiyat bildiruvchi sifatlar • holat bildiruvchi sifatlar • shakl bildiruvchi sifatlar • rang-tus bildiruvchi sifatlar • ma`za-ta`m bildiruvchi sifatlar • hid bildiruvchi sifatlar • o`lchov bildiruvchi sifatlar</li> <li>• o`rin bildiruvchi sifatlar • payt bildiruvchi sifatlar	• yoqimtoy, badjahl, muloyim, dilkash • go`zal, baquvvat, mayus, badavlat</li> <li>• novcha, yassi, uzunchoq, dumaloq,</li> <li>• oq, qora, qizil, pushti, sariq</li> <li>• shirin, achchiq, nordon, taxir, sho`r • xushbo`y, badbo`y, qo`lansa</li> <li>• keng, tor, uzun, yaqin, o`qir • ichki, tashqi, devoriy, qishloqi • kuzgi, yozgi, kishki, bahorgi, ertangi

16-jadvaldan “Sifat, uning UGMsi. Asliy va nisbiy sifatlar. Asliy sifat daraja shakllari. Sifatning ma`noviy guruhlari va yasalish qoliplari” mavzuni o`tish jarayonida foydalaniladi.

Predmet, voqea-hodisalarga xos bo`lgan belgi-xususiyatlarni ifodalovchi, gapda sifatlovchi-aniqllovchi va kesim vazifasida keluvchi mustaqil so`z turkumi sifat hisoblanadi. Sifatlar barqaror yoki turg'un belgini ifodalash ma`no xususiyati bilan boshqa ma`noviy turkumlardan ajralib turadi. Turg'un belgi deganda belgining harakatsizligi, barqarorligi, holatning qanday bo`lsa, shunday aks ettirilishi tushuniladi. Turg'un belgi shu jihati bilan o`zgaruvchan (dinamik) belgidan farq qiladi.



17-jadvaldan “Son. Uning UGMsi, lug’aviy shakllari. Sonning lugaviy ma’no guruhlari. Numerativ (o’lchov) so’zlar. Sonning sintaktik vazifalari” mavzuni o’tish jarayonida foydalaniladi.

Son predmetlarning sanog’ini, tartibini ko’rsatuvchi so’z turkumidir. Sonlar otlar bilan birga qo’llanilib, bir necha predmetlarning yig’indisini, aniq miqdorini bildiradi.

18- jadval

RAVISHNING LUG’AVIY MA’NO GURUHLARI

Lug’aviy ma’no guruhlari	Lug’aviy ma’noviy qator
• Payt ravishlari • O’rin ravishlari • Holat ravishlari • Miqdor -daraja ravishlari	• <i>endi, saharlab, hali, doim, boya, indin</i> • <i>olg’a, uzra , ichkarida, o’ngdan, chapda</i> • <i>bexosdan, astoydil, majburan, o’zbekona</i> • <i>ko’plab, sal, qarich-qarich, arang, ancha</i>

18-jadvaldan “Ravish, uning ma’noviy va grammatik (o’zgarmaslik) belgisi. Ravishlarning ma’noviy turlari va ularning so’z yasash qoliplari” mavzuni o’tish jarayonida foydalaniladi.

Ravishlar mustaqil ma’noli o’zgarmas so’zlardir. Ular belgini, miqdor yoki holatni, o’rin, payt ma’nolarini ifodalaydi va bu jihatdan ot, sifat, sonlarga yaqin turadi. Ammo ulardan farqli tomoni shundaki, so’z o’zgartiruvchi, shakl yasovchi qo’shimchalar bilan birika olmaydi

19- jadval

Olmoshning tuzilishiga ko’ra turlari

Olmosh	SHAKLLAR				
	Sodda		Qo’shma	Juft	Takroriy
	tub	yasama			
kishilik	men, sen	meniki, bularga	—	—	—
ko’rsatish	bu, shu	bular, shunisi	na bu, mana u	u -bu	o’sha-o’sha, shu-shu
o’zlik	O’z	o’zim, o’zlari	-	—	o’zi-o’zini
so’roq	kim? nima?	kimga, nimalar?	nima uchun,	—	kim-kim, nima-nima
jamlovchi	hamma, bari	hammasiz	nima maqsadda	—	barcha-barcha, butun-butun
bo’lishsizlik	hech	-	har kim, har nima	—	—
gumon	—	biroq, kimdir	hech kim, hech nima	—	—

19-jadvaldan “Olmosh. Uning mustaqil soʻzlar tizimida oʻzida xos ishoraviy oʻrni va vazifasi. Olmosh maʼnoviy guruhlar, yasallish xususiyatlari” mavzuni oʻtish jarayonida foydalaniladi.

“Ishoraviylik” ramzi bilan ataluvchi olmoshlar boshqa leksemalardan ajralib turadi. Olmosh nafaqat ot, sifat, son, balki feʼl, ravish, taqlidiy soʻz, undov gap, va, hatto, matnni almashtira olish, ularga ishora etish xususiyatiga ega. Olmosh qaysi soʻz turkumi oʻrnida qoʻllansa, shu turkum bajargan sintaktik vazifani bajaradi. Olmoshlar oʻzidan oldin aniqlovchi talab qilmaydi. Olmoshlar ifoda etadigan ishoraviy maʼnosiga koʻra bir nech maʼno guruhlariga boʻlinadi.

20- jadval

YORDAMCHI SOʻZLARNING SHAKLIY XUSUSIYATLARIGA KOʻRA TURLARI

Yordamchi soʻz turi	Sof yordamchi soʻz	qoʻshimchasimon yordamchi soʻz	Yarim yordamchi soʻz
Koʻmakchi	kabi, singari, sari, sayin, uchun, orqali	-dek, -day, -dayin, -cha	old, oldin, orqa, qarshi, avval, boʻylab, koʻra, qarab, tomon
Bogʻlovchi	va, hamda, ammo, lekin, biroq, chunki, shuning uchun, agar, goho, toki, basharti, garchi, xoh, dam, yoki, yoxud, yo	-ki, (kim), -u, -yu, -da	vaqtida, bir, baʼzan, gohida
Yuklama	axir, hatto, faqat, ham, naq, goʻyo, goʻyoki, atigi	-mi, -ku, -gina, -u, -yu, -da, -a, -oq, (-yoq), -dir	Yolgʻiz, baʼzan, bir

20-jadvaldan “Yordamchi soʻzlar. Ularning leksik va grammatik tuzumlardagi oʻrni” mavzuni oʻtish jarayonida foydalaniladi.

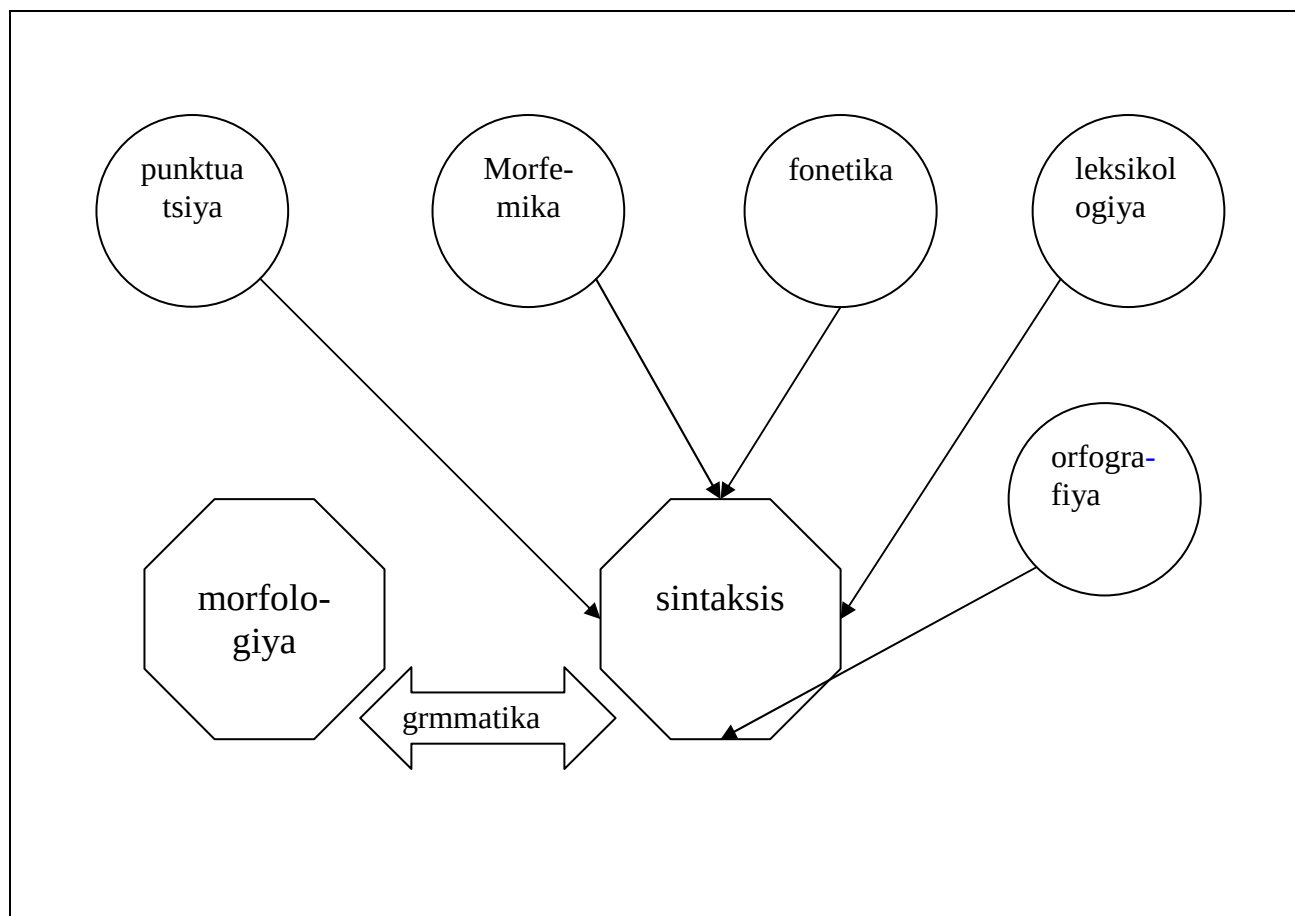
Yordamchi soʻzlarni leksemalar¹ va qoʻshimchalar orasidagi “oraliq uchinchi” desa boʻladi. Yordamchi soʻzlar shakliy xususiyatlariga koʻra ajratilganda, qoʻshimchasimon yordamchi soʻzlar har uchala yordamchi soʻzlar tarkibida uchraydi. Qoʻshimchasimon yordamchi soʻzlar shaklan qoʻshimchaga oʻxshaydi, ammo yordamchi soʻzlarning vazifasini bajaradi.

¹ Leksemalar deganda bu oʻrinda mustaqil maʼnoli soʻzlar tushuniladi.

Hozirgi o`zbek adabiy tili.

SINTAKSIS

Til sathlari



Bu jadvaldan "Sintaksis haqida umumiy ma'lumot" mavzusini o'tishda foydalanish mumkin. O'zbek tili sintaktik qurilishi yuzasidan ma'lum bilim va malaka hosil qilishi uchun talabalar bilishi zarur bo'lgan ma'lumotlar beriladi. Bu jadvalda asosan sintaksis grammatikaning bir qismi ekanligi, tilning boshqa sathlar bilan aloqadorligini tushuntirish ko'zda tutilgan.

Sintaksis (gr. syntaxys - tuzish, qurish)ning asosi gap haqidagi ta'limotdir. Gaplar, aslida, so'zlarning erkin birikuvlariga ham asoslanganligi tufayli, so'zlarning bog'lanish qonuniyatlari, so'z birikmalari ham sintaksisda o'rganiladi.

Til o'z ijtimoiy vazifasini sintaktik qurilma - gap vositasida amalga oshiradi. Tildagi barcha - fonetik, leksik, morfologik hodisalar ana shu sintaktik qurilishga xizmat qiladi. Biroq bular sirasida leksika va morfologiyaning til grammatik qurilishidagi ishtiroki bevosita muhimdir. Zero, har qanday sintaktik hodisada so'z va morfologik ko'rsatkichlarni ko'ramiz. Shu boisdan sintaktik mohiyatlarni belgilashda leksik va morfologik omillarga tayaniladi.

2- j a d v a l

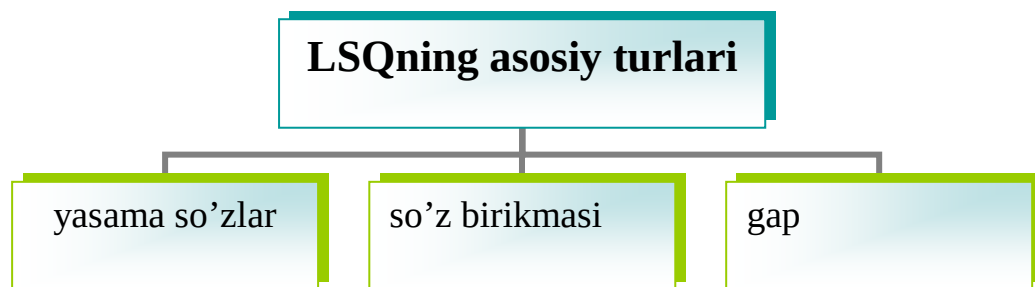


Bu jadvaldan “Sintaksisning asosiy birliklari” mavzusini o`tish jarayonida foydalaniladi.

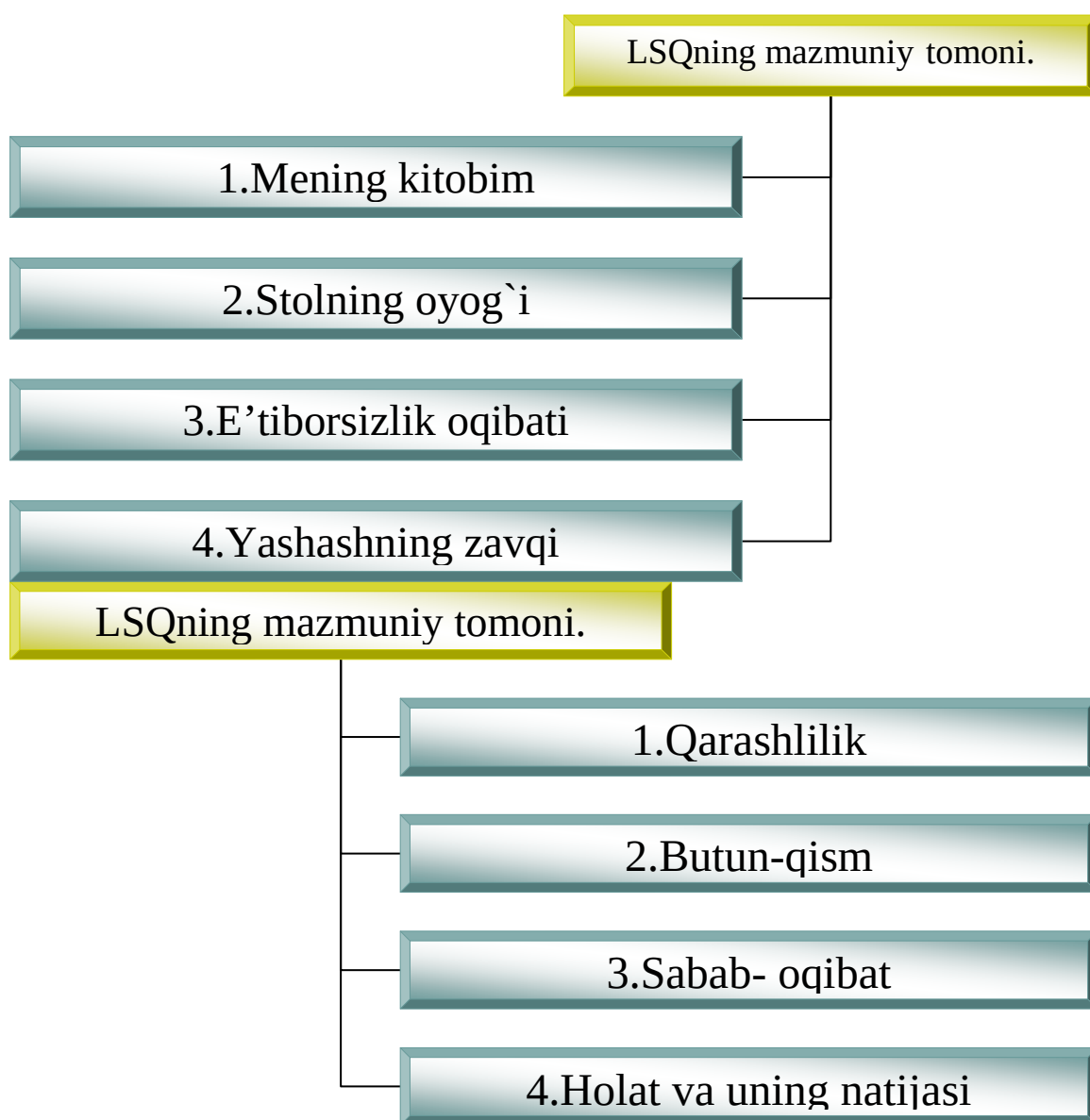
1. So`z boshqa so`z bilan tobe yoki hokim mavqeda bog`lanadi. Buning uchun u ma`lum bir grammatik shaklga ega bo`ladi (uyga bormoq, a`lochi o`quvchi). Grammatik shakllangan so`z sintaksisi so`zshakl sintaksisi deb yuritiladi.
2. So`zlar o`zaro sintaktik bog`lanib, tushuncha ifodalovchi birlik - so`z birikmasini vujudga keltiradi. So`zlarning o`zaro birikib tushuncha ifodalovchi birlik hosil qilish qonuniyatlarini o`rganish so`z birikmasi sintaksisining vazifasidir.
3. So`zlar o`zaro bog`lanib, fikr ifodalashga ixtisoslashgan nutqiy birlik - gapni shakllantiradi. Gap hosil qilish qonuniyatlari bilan gap sintaksisi mashg`ul bo`ladi.

3- j a d v a l

LSQ	Nutqiy hosila
umumiylik	yakkalik
mohiyat	hodisa
imkoniyat	voqelik
sabab	oqibat



5- j a d v a l



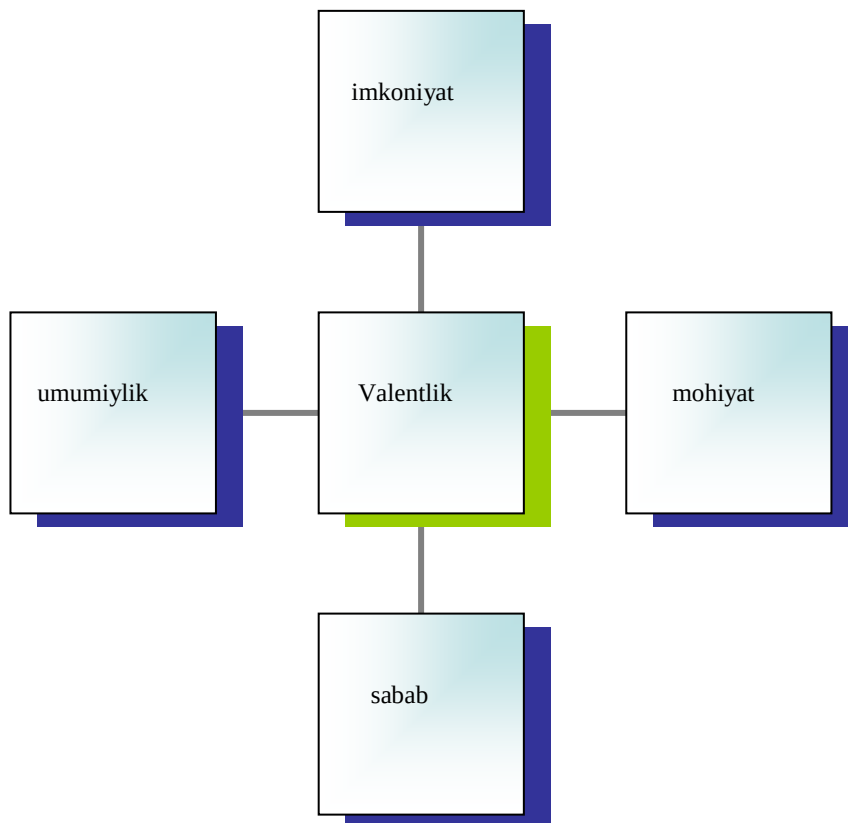
3-,4-,5-jadvallardan “LSQ va uning tarkibi” mavzusini o`tish jarayonida foydalaniladi.

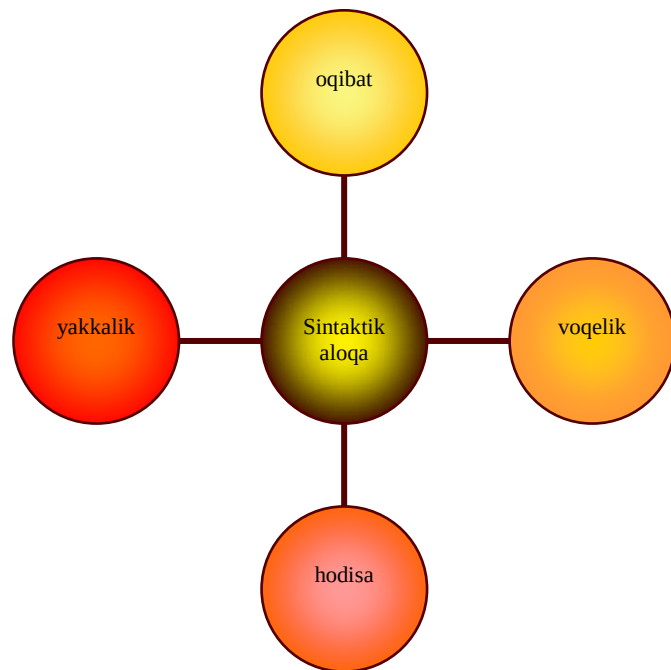
Fonetika, leksika va morfologiyada bo`lganligi kabi, sintaksisda ham lisoniy va nutqiy jihatlar farqlanadi. Nutqiy sintaktik birliklar sifatida nutqda qo`llaniladigan, sezgi a`zolariga ta`sir qiladigan o`qish, yozish, aytish, eshitish mumkin bo`lgan so`z birikmalari va gaplar tushuniladi. Lisoniy sintaktik birliklar esa so`z birikmasi va gap hosil qilish qoliplaridir. Biz ularni lisoniy sathga tegishli bo`lganligi uchun lisoniy sintaktik qolip (qisqacha LSQ) lar deb ataymiz. Qolip va nutqiy hosila (so`z birikmasi va gap)lar dialektik birlikda bo`ladi. Qolip nutqiy hosilasiz o`lik va jonsiz, nutqiy hosila esa qolipsiz bo`lishi mumkin emas. Ular bir-biriga o`xshamaydigan farqli xususiyatlarga ega.

6- jadval

Valentlik va sintaktik aloqa

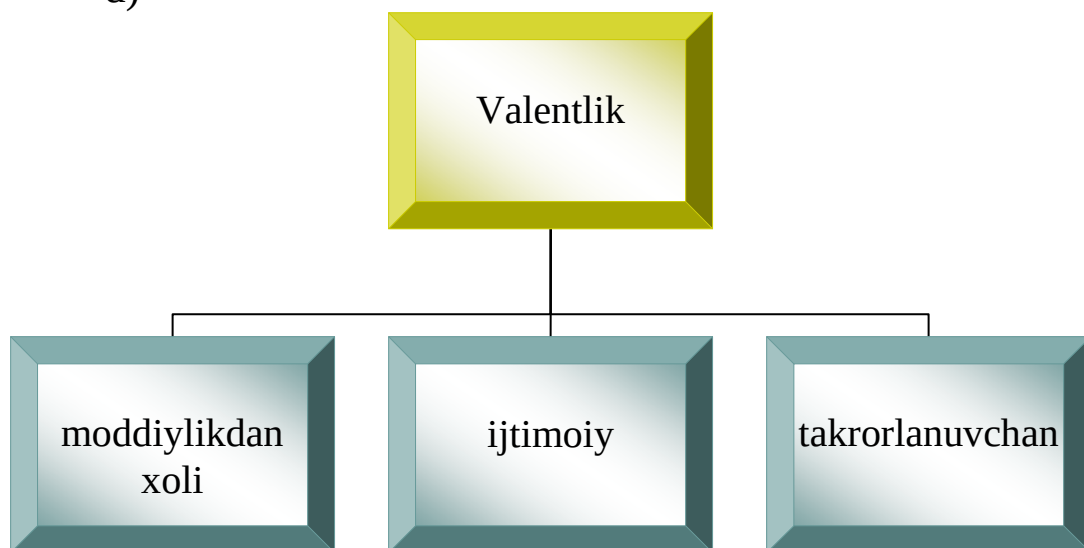
a)



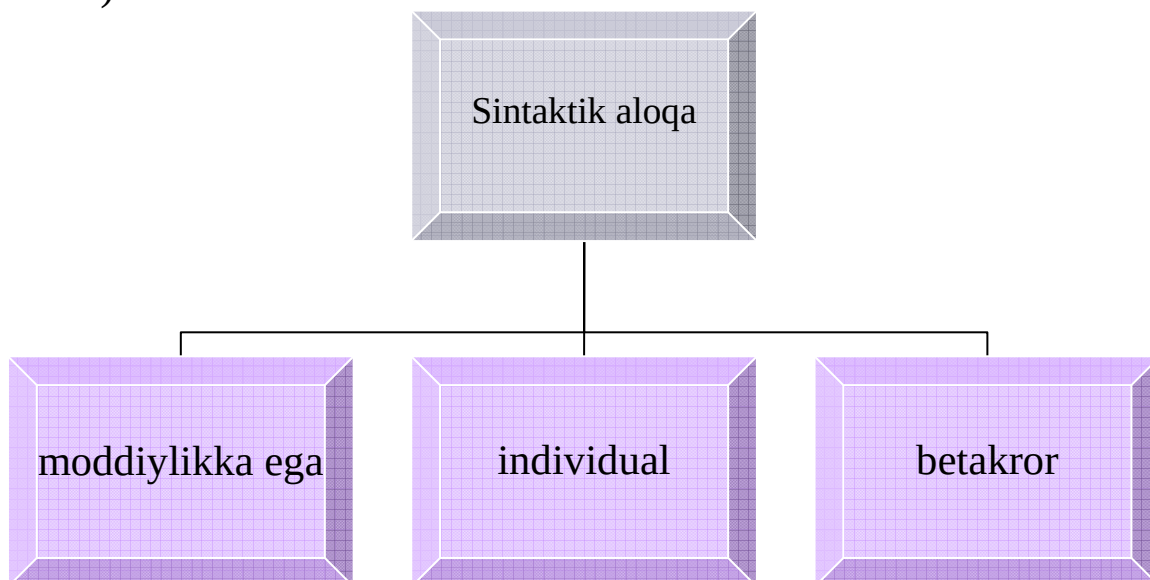


b)

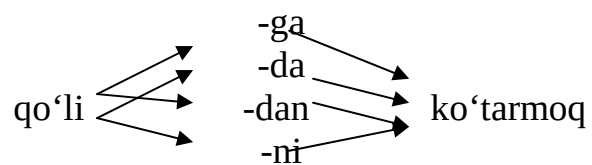
d)



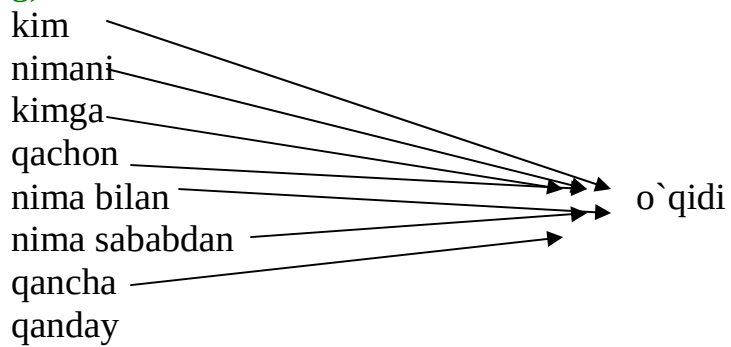
e)



f)



g)

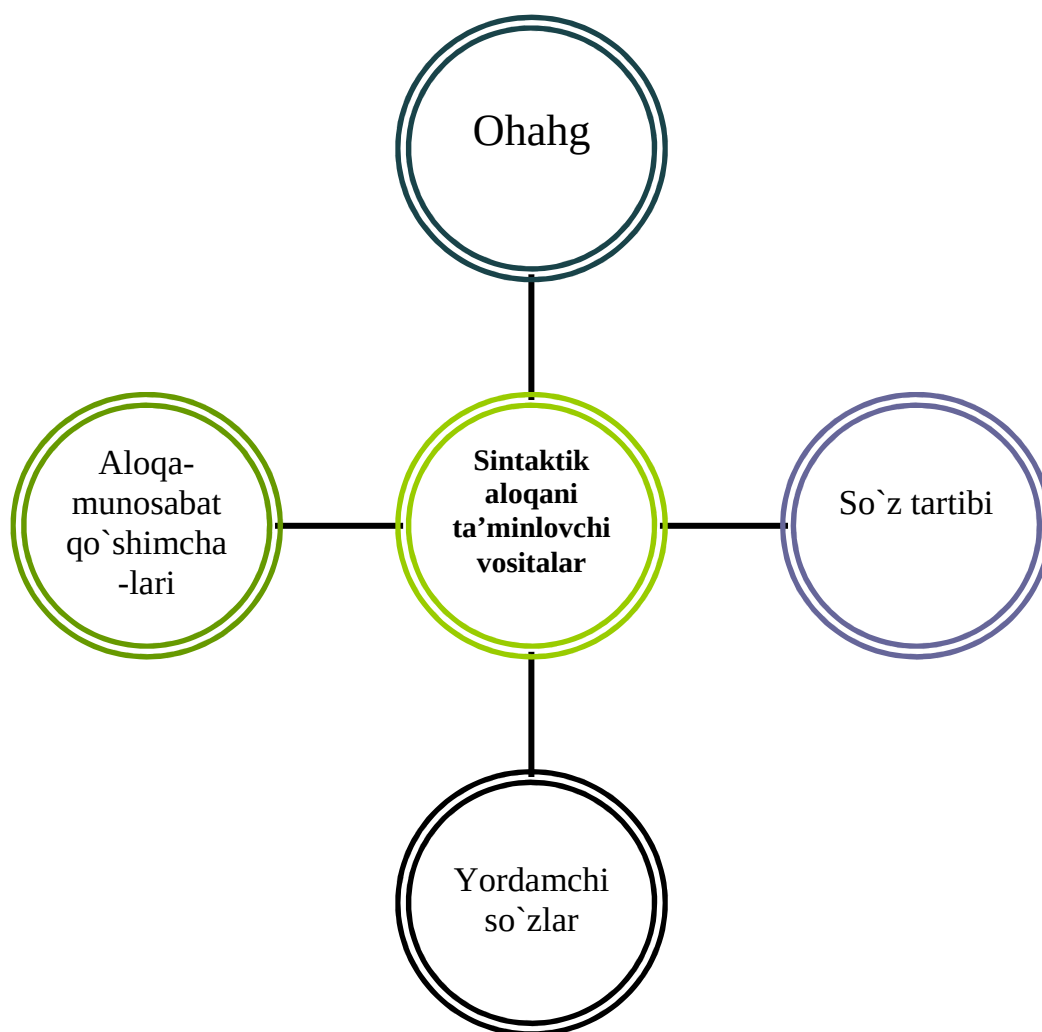


6-(a,b,d,e,f,g)jadvaldan "Valentlik va sintaktik aloqa" mavzusini o'tishda foydalaniladi.

Valentlik atamasi tilshunoslikda lisoniy birliklarning hali yuzaga chiqmagan birikuvchanlik-biriktiruvchanlik imkoniyatlari sifatida qaraluvchi lisoniy hodisaga nisbatan qo'llanadi. Mustaqil so'zlarning nutq jarayonidagi erkin bog'lanishi sintaktik aloqa hisoblanadi.

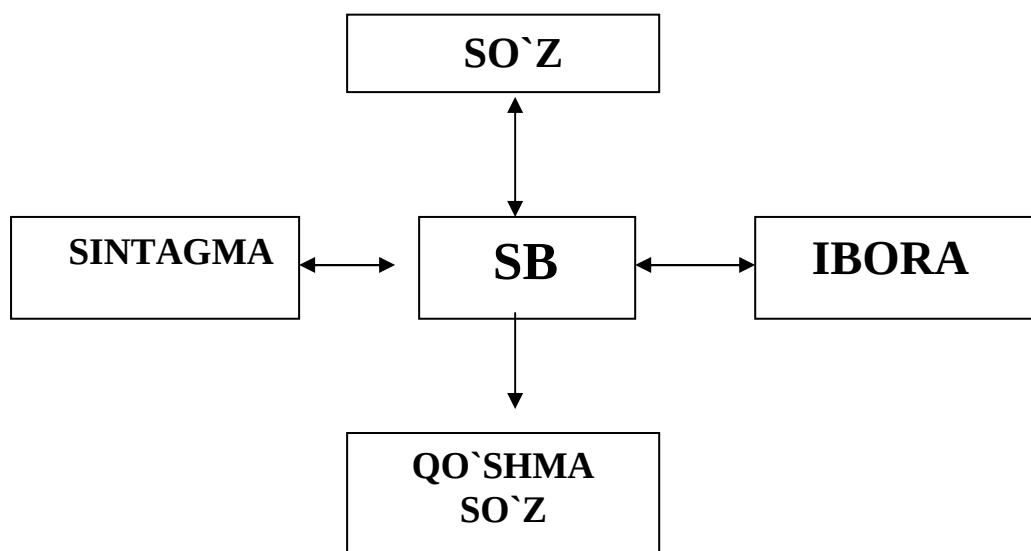
So'z valentligi substantzial hodisa sifatida so'zning doimiy, ichki xususiyati bo'lib, bu xususiyat nutq faoliyatida so'zlarning o'zaro bog'lanishida paydo bo'lmaydi. U nutqqacha, ya'ni tilda-til "birligi" sifatida so'z ma'no tarkibida mavjud bo'ladi, "yashaydi", yuzaga chiqishga tayyor turgan imkoniyat tarzida saqlanadi. Nutqda esa ushbu imkoniyat namoyon bo'ladi, turli nutq birliklarida o'zining aniq ifodasini topadi. Valentlik - ichki imkoniyat (potentsiya) bo'lsa, sintaktik aloqa uning ro'yobga chiqishidir. Valentlik - mohiyat bo'lsa, sintaktik aloqa hodisadir. Valentlik - umumiylik bo'lsa, sintaktik aloqa xususiylikdir. Valentlik-zaruriyat bo'lsa, sintaktik aloqa tasodifdir.

7-jadval



7-jalvaldan "Sintaktik aloqani ta'minlovchi vositalar" mavzusini o'tish jarayonida foydalaniladi. Erkin birikmalarda so'zlar bir-biri bilan har xil bog'lanadi: bu bog'lanishlarda sintaktik aloqa turli vositalar asosida amalga oshadi: a'lochi o'quvchi, o'qituvchini tabrikلامoq, paxtani mashina bilan termoq, kitobning varag'i va h. kabi.

Sintaktik aloqalarni ifodalovchi vositalar sintaktik shakl hosil qiluvchi qo'shimchalar, yordamchi so'zlar, so'z tartibi va ohangdir.



8-jadvaldan “So`z birikmasi” mavzusini o`tish jarayonida foydalaniladi. So`z bir tushunchani ifodalaydi. SBda esa birdan ortiq tushuncha munosabatga kirishgan holda nutqda voqelanadi. So`z asosida leksema va morfema hamda ularning birikuv qonuniyatlari yotsa, SBga esa leksemalar hamda ularning birikuvlarini tartibga soluvchi LSQ asos bo`ladi. So`zda tushuncha, ma`no keng va mavhumdir. So`z birikmasida esa anniq bo`ladi.

Ikki tushuncha qo`shilib bir butun holda yangi ma`no anglatadi. Masalan, “belbog`” so`zi dastlab “belning bog`I” birikuvi shaklida bo`lib, bunda ikki tushuncha munosabati (hokim-tobelig) mavjud. “belbog`” so`zi esa bir tushunchani ifodalaydi, iboralar ham mustaqil so`zlar birikuvidan tashkil topsa-da, ular orasida sintaktik aloqa so`ngan, bu so`zlar o`zaro yaxlitlanib, o`zida tayyorlik, majburiylik, barqarorlik kabi belgilarni tashiydigan lisoniy birliklar qatoridan joy olgan. Iboralar tashkil etuvchilari (zohiriy) jihatidan SB ga o`xshasa-da, mohiyatan leksemalarga yaqinlashadi. Gapning tuzilish va mazmun jihatdan birlashgan parchalari nutq jarayonida qisqa to`xtam bilan ajraladi. Bunday parchalar sintagma deyiladi. Masalan:

SB va sintagma

A'lochi o`quvchilar barcha imtihonlarni muvaffaqiyat bilan topshirdilar.

a)a'lochi o`quvchilar;	}	sintagma
b)barcha imtihonlarni;		
v)muvaffaqiyat bilan topshirdilar,		

a)a'lochi o`quvchilar ;	}	so`z birikmasi
b)barcha o`quvchilar ;		
v) muvaffahiyat bilan topshirmoq;		
g) barcha imtihonlarni topshirmoq;		

SB va so`z

Badiiy kitob

kitob

SB va ibora
 kulib gapirmoq Tarvuzi qo`ltig`idan tushdi
SB va qo`shma so`z
 Katta shahar qo`ziqorin

9- jadval

So`z birikmasi va ularning bog`lanish usullari

1. Bitishuv:	2. Boshqaruv:	3. Moslashuv:
<i>sifat+ot:</i> qizil gul,oq qoqoz	<i>ot+fe'l:</i> kitobni o`qimoq, maktabdan chiqmoq, telefonda gaplashmoq	<i>olmosh + ot:</i> mening kitobim
<i>ravish+fe'l:</i> o`z-o`zidan gapirmoq	a)kelishikli boshqaruv: <i>ot+fe'l:</i> uyga bormoq <i>olmosh+sifat:</i> mendan katta <i>harakat nomi+son:</i> o`qishda birinchi	<i>ot+ot:</i> Nigoraning daftari
<i>sifat+fe'l:</i> yaxshi so`zlamoq	b)ko`makchili boshqaruv: telefon orqali gaplashmoq, pichoq bilan kesmoq, maktab orqali kelmoq, uy tomon bormoq	<i>olmosh+ot:</i> bizning uyimiz
<i>ot+ot:</i> kumush qoshiq		
<i>olmosh+ot:</i> qanday kitob		

9-jadvaldan “So`z birikmasi va ularning bog`lanish usullari” mavzusini o`tish jarayonida foydalaniladi. SB a`zolari orasidagi bog`lanish, ya`ni tobelanish uch xil: bitishuv, moslashuv, boshqaruv. Bu aloqa turlarining o`ziga xos xususiyatlari va farqlari a`zolari biriktiruvchi ko`rsatkichlar yoki boshqa vositalardan kelib chiqadi. Bitishuvda birikkan so`zlarning o`zaro aloqasi, asosan, tartib va ohang bilan belgilanadi. Bitishuv aloqasida morfologik ko`rsatkichlar bo`lmasa-da, tartib muhim vosita sifatida namoyon bo`ladi. Bunda tobe so`z ushbu mavqeda kelish uchun shakliy jihatdan o`zgarmaydi. Tobe a`zo sifatida namoyon bo`layotgan so`z ma`noviy va vazifaviy jihatdan bunga xoslangan bo`ladi. Boshqaruv aloqasi bir tomonlama shakllangan SBlar tarkibida amal qiladi. Bunda hokim so`z tobe so`zning qanday shaklda bo`lishini boshqaradi. Moslashuv SBlarning ikki tomonlama grammatik shakllangan turi bo`lib, bunda tobe a`zo hokim a`zoga, hokim a`zo tobe a`zoga muvofiq ravishda bog`lovchi vosita oladi.

SB ning tuzilishiga ko`ra turi

1. Sodda birikma	2. Murakkab birikma

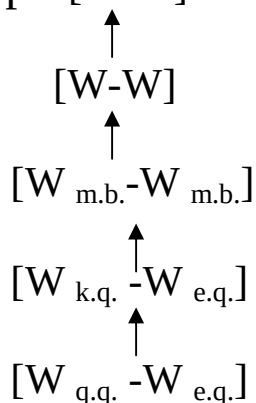
10-jadvaldan “So`z birikmasini nutqiy jarayonda o`rganish” mavzusini o`tishda foydalaniladi.

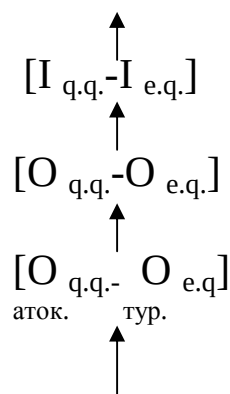
Tuzilishiga ko`ra so`z birikmasi ikki turga bo`linadi: sodda birikma va murakkab birikma. Sodda birikma, odatda, ikki mustaqil so`zdan tuzilgan bo`ladi. Murakkab birikma sodda birikma a`zolarining kengayishidan tuziladi. Murakkab birikmalarda oldin turgan so`zlar oxirgisiga to`g`ridan-to`g`ri bog`lanib birikma hosil qilmaydi. SBlarida hokim so`z kengayishi natijasida yoki tobe a`zo kengayishi natijasida murakkab birikma hosil bo`ladi.

11- jadval

SB lisoniy sathda

SB umumiy qolipi: [T +H]





(Nargizaning kitobi)

11-jadvaldan “Soʻz birikmasini lisoniy sathda oʻrganish” mavzusini oʻtish jarayonida foydalaniladi. Boshqa lisoniy hodisalar kabi SB LSQlarini tiklash va uning voqelanishi farqlanadi. SB LSQning voqelanishi “lison-nutq” yoʻnalishida boʻlib, bu yoʻnalish umumiylikdan oraliq koʻrinishlar orqali xususiyliklarga - nutqiy hodisalarga qarab boradi. Bunda [W-W] umumiy lisoniy sintaktik qolip boʻlsa, [O_{at.q.k} - O_{tur.e.k}] quyi lisoniy sintaktik qolipdir. [Nargizaning kitobi] hosilasi ana shu LSQ asosidagi nutqiy SBdir.

LSQni tiklash xususiylik (nutqiy hosila)lardan oraliq koʻrinishlar orqali umumiyliklar sari boradi va bu jarayon “nutq-lison” yoʻnalishida kechadi. Nutqiy SBning voqelanishida boshlangich nuqta [W-W] qolipi boʻlsa, uni tiklashda (Nargizaning kitobi) kabi nutqiy SBlar asos boʻlib xizmat qiladi.

12- jadval

[W^{q.k.} - W^{e.k.}] = SBLSQ (qaratuvchi-qaralmish)

1. [O^{q.k.} - O^{e.k.}] --- ot qaratuvchi + ot qaralmish (*kitobning varagʻi*)
2. [O^{q.k.} - S^{e.k.}] -- ot qaratuvchi + sifat qaralmish (*daraxtning moʻrti*)
3. [S^{q.k.} - O^{e.k.}] -- sifat qaratuvchi + ot qaralmish (*yaxshining qiligʻi*)
4. [S^{q.k.} - S^{e.k.}] -- sifat qaratuvchi + sifat qaralmish (*achchiqning chuchugi*)
5. [O^{q.k.} - S^{e.k.}] -- ot qaratuvchi + son qaralmish (*gulning bittasi*)
6. [S^{q.k.} - S^{e.k.}] -- son qaratuvchi + son qaralmish (*mingtaning bittasi*)
7. [O^{q.k.} - H_n^{e.k.}] - ot qaratuvchi + feʼl qaralmish (*Otabekning qaytishi*)
8. [H_n^{q.k.} - O^{e.k.}] - feʼl qaratuvchi + ot qaralmish (*uyalishning oʻrni*)
9. [H_n^{q.k.} - H_n^{e.k.}] - feʼl qaratuvchi + feʼl qaratuvchi (*olmoqning bermogʻi*)
10. [O^{q.k.} - S_d^{e.k.}] - ot qaratuvchi-sifatdosh qaralmish (*yurakning toʻxtagani*)
11. [S_d^{q.k.} - O^{e.k.}] - sifatdosh qaratuvchi + ot qaralmish (*qoʻrqqanning koʻzi*)
12. [S_d^{q.k.} - S_d^{e.k.}] -sifatdosh qaratuvchi +sifatdosh qaratuvchi (*yigʻlaganning kulgani*)
13. [O^{q.k.} - R] - ot qaratuvchi + ravish qaralmish (*mehnatning kecha-kunduzi*)
14. [Olm^{q.k.} - O] - olmosh qaratuvchi + ot qaralmish (*mening vatanim*)
15. [R^{q.k.} - O] - ravish qaratuvchi - ot qaralmish (*hozirning huzuri*)

12-jadvaldan “Soʻz birikmasi va uning voqelanishi” mavzusini oʻtish jarayonida foydalaniladi. Umumiy [W_{k.k} - W_{e.k}] qolipning bu koʻrinishlari bevosita kuzatishda boʻlib, ular oʻzaro aʼzolarining qaysi turkumga mansubligi bilan farqlanadi.

[I-O] qolipi

[Olm-O] = SBLSQ (o`sha talaba)

[Sf-O] = SBLSQ (chiroyli qiz)

[Rav-O] = SBLSQ (pinhona suhbat)

[S-O] = SBLSQ (birinchi sinf)

[O-O] = SBLSQ (asal bola)

13-jadvaldan “So`z birikmasi va uning voqelanishi” mavzusini o`tish jarayonida foydalaniladi. Bu LSQ SB uchinchi tip [W-W] qolipining alohida turi bo`lib, u a`zolarning morfologik shakllanishi va nutqda bunga muvofiq ravishda bitishuv aloqali nutqiy hosilalarni berishi bilan xarakterlanadi. [I-F] qolipining nutqiy voqelanish bosqichlarini quyidagicha aks ettirish mumkin:

[I^{k.q.} - F] qolipi

[I^{t.k.} - F] = SBLSQ (jurnalni o`qimoq, o`nni ayrmoq, uni so`ramoq)

[I^{j.k.} - F] = SBLSQ (maktabga ketmoq, to`rtga qo`shmoq, unga bermoq)

[I^{o`p.k.} - F] = SBLSQ (uydan chiqmoq, ikkidan olmoq, undan olmoq)

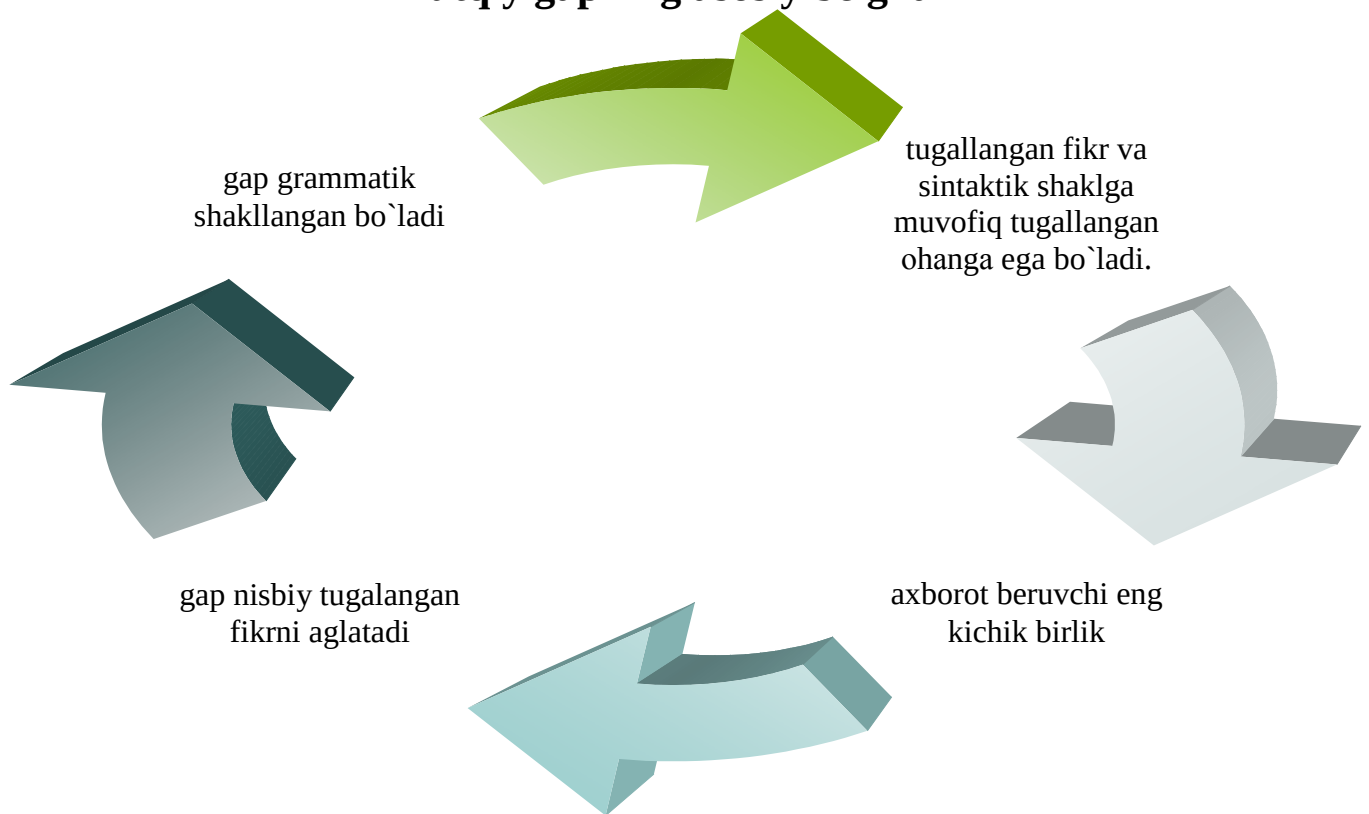
Iboraning ISQdagi o`rni

[W^{k.k.} – W^{e.k.}] = SBLSQ (Salimaning tepa sochi tikka bo`lishi)

[I-O] = SBLSQ (qo`y og`zidan cho`p olmagan bola)

14-jadvaldan “So`z birikmasi va uning voqelanishi” mavzusini o`tish jarayonida foydalaniladi. Turg`un SB va frazemalar ham mohiyatan o`zida tayyorlik, majburiylik, ijtimoiylik belgilarini mujassamlashtirganligi bois, ular bir atov birligi, bir leksemaga teng birlik atrofida qaralib, yaxlit holda LSQning bir uzvini to`ldiradi.

Nutqiy gapning asosiy belgilari

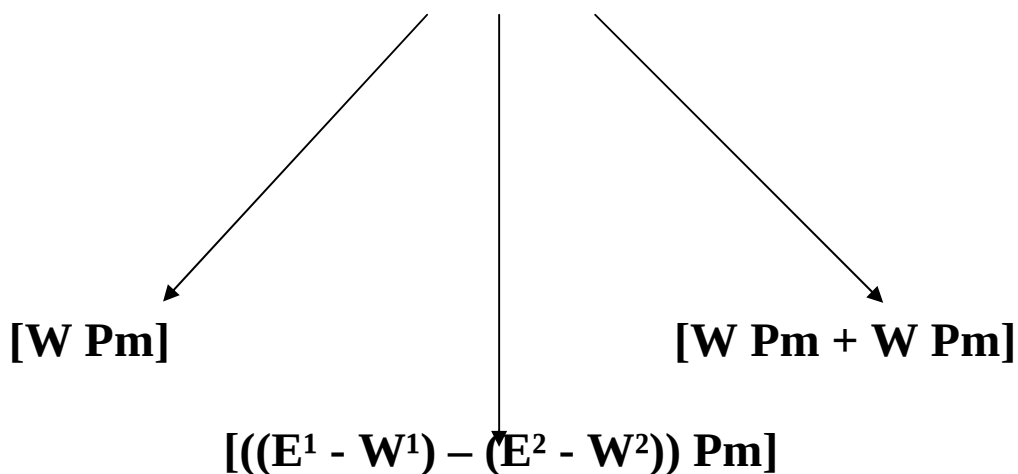


15-jadvaldan “Gapni nutqiy sathda o`rganish” mavzusini o`tish jarayonida foydalaniladi. Gap - fikr, axborot uzatish uchun ishlatiladigan asosiy birlik bo`lib, fikr ifodalashning eng oddiy va tipik ko`rinishidir. Gap so`zlovchi uchun fikr ifodalash va axborot uzatish, tinglovchi uchun axborot qabul qilish vositasi sanaladi.

Kishi ongida fikr tushunchalar asosida tiklanadi. Bu fikr nutqda gap sifatida yuzaga chiqadi. Fikr tushunchalardan tashkil topganligi kabi, gap ham tushunchalarning formasi sanalgan so`z va so`z birikmalardan tuziladi. Gap sintaktik yaxlitlik bo`lib, bu uning grammatik shakllanganligi, tarkibiy uzvlari bir butunlik holiga kelganligi bilan izohlanadi.

16- jadval

Gap lisoliy sathda



16-jadvaldan “Gapni lisoniy sathda o`rganish” mavzusini o`tish jarayonida foydalaniladi. Lisoniy sathda nutqiy gaplarning eng umumiy va boshqa lisoniy birliklardan

farqli jihatlarini o`zida mujassamlashtirgan lisoniy sintaktik qoliplar o`rin oladi. Bu lisoniy sintaktik qolip umumiy zotiy mohiyat hisoblanib, lisoniy UMIS tabiatiga ega va barcha nutqiy gaplarda xususiylashgan holda namoyon bo`ladi. Sistem yondashuvda muayyan gaplar nutq hodisasi sanalib, ularning umumiyliqi LSQdir. Gap LSQsini tiklash (aniqlash) ikki bosqichda amalga oshiriladi: 1)nosintaktik hodisalarni chetlashtirish; 2) farqlarni soqit qilish - aynanliklarni ajratish.

17- jadval

[WPm]= Kesim = atov birligi + kesimlik qo`shimchasi
[I WPm] = Bordim.
[I Yo WPm]= Akasi cho`chitib yubordi.
[I Yig` WPm] = Qish.
[II WPm]= Nargiza keldi.
[II Yo WPm] =Gulnor yo`lchining gaplarini diqqat bilan tinglardi.
[II Yig` WPm]= Havo issiq.
[II E + Yo WPm] = Kechagi seminarda kim qatnashmadi?
[II E+Yig` WPm] = Dalalar ko`m-ko`k.
[II E-Yo WPm]= Fan, texnika rivojlanayotgan zamonda yashayapmiz.
[II E- Yig` WPm] =Kutib oldi.

17-jadvaldan “Sodda gaplar va ularning LSQlari” mavzusini o`tish jarayonida foydalaniladi.

18- j a d v a l

So`z kengaytiruvchilari va gap kengaytiruvchilari

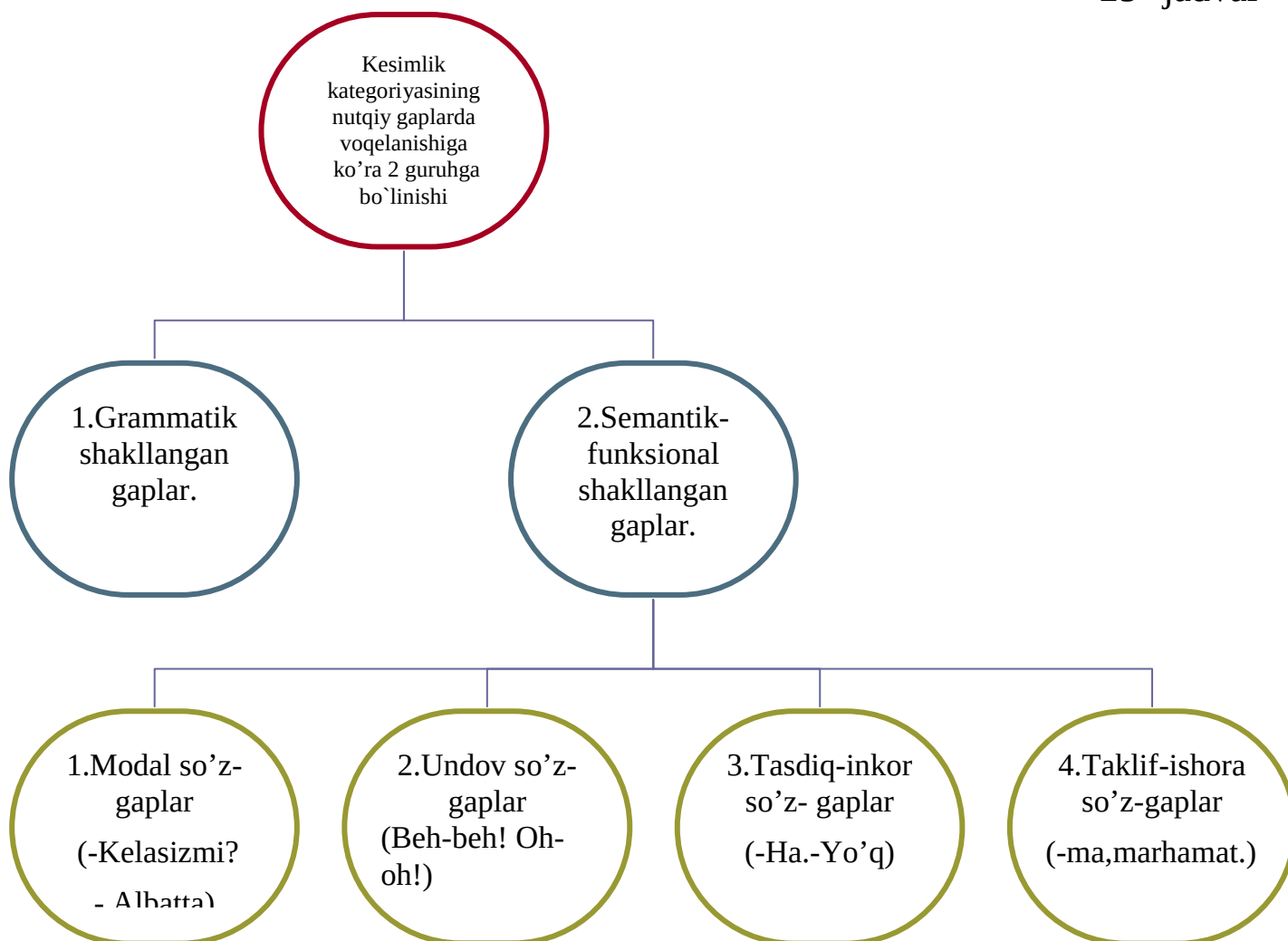
E	H	[W]	[Rm]
Men		ol	a -man
	ertaga	kitobni	
		o`qilgan	
		tez	
		Jahogirdan	

18-jadvaldan "So'z kengaytiruvchilari va gap kengaytiruvchilari" mavzusini o`tish jarayonida foydalaniladi.

So`z kengaytiruvchilari gapning qurilishiga bevosita aloqador hodisa bo`lmay, ma`lum bir so`zning ma`nosini muayyanlashtirish, uni ochib berishga aloqador bo`lgan hodisadir. So`z kengaytiruvchisi mustaqil, alohida bir gap bo`lagi - gap qurilishining

zaruriy tarkibiy qismi emas. U gapning ma`lum bir bo`lagiga ergashib, tobelanib keladi, gap markazi - kesim tarkibidagi kesimlik qo`shimchalari bilan bog`lanmaydi. Gap kengaytiruvchisi sifatida ega gapning kesimlik qo`shimchalari tarkibidagi shaxs-son, hol esa zamon, modallik, tasdiq-inkor shakllari bilan bog`lanadi. Gap kengaytiruvchilari faqat kesimga tobelanadi va uning boshqa bir so`zga tobelanishi kuzatilmaydi.

19- jadval



19-jadvaldan " Kesimlik kategoriyasining nutqiy gaplarda voqelanishi" mavzusini o`tish jarayonida foydalaniladi.

Grammatik shakllangan gaplarda kesimlik kategoriyasi ma`nosi kesimlik qo`shimchalarining faqat o`zi bilan yoki bog`lama va kesimlik qo`shimchalari vositasida ifodalanishi mumkin. Semantik-funksional shakllangan gaplarda kesimlik ma`nosi so`z-gaplarning lug`aviy ma`nosi bilan bir butunlikni tashkil etganligi sababli, kesimlik kategoriyasi uchun xos bo`lgan tasdiq-inkor, modallik, mayl, zamon, shaxs-son (TMZSH) ma`nolarining rang-barangligi yo`q.

20- jadval

Uyushgan gaplarning lisoniy tizimdagi o`rni

[E – W Pm] Ukam rasm chizar edi. (sodda gap)

↑
T

$[E - W \text{ Pm}] \text{ ba } [E - W \text{ Pm}]$ Ukam rasm chizar edi va singlim televizor ko`rar edi.
(bog`langan bog`lovchili qo`shma gap)

$\uparrow$ $\uparrow$
 T T

$[((E^1 - W^1) \text{ ba } (E^2 - W^2)) \text{ Pm}]$ Ukam rasm chizar va singlim televizor ko`rar edi.
(uyushgan gap)

$\uparrow$ $\uparrow$
 T T

$[(W \text{ Pm}) - (W \text{ Pm})] - [W \text{ Pm}]$ Ukam rasm chizardi va singlim televizor ko`rardi, shu payt xonaga men kirib keldim.
(uyushgan qismli qo`shma gap)

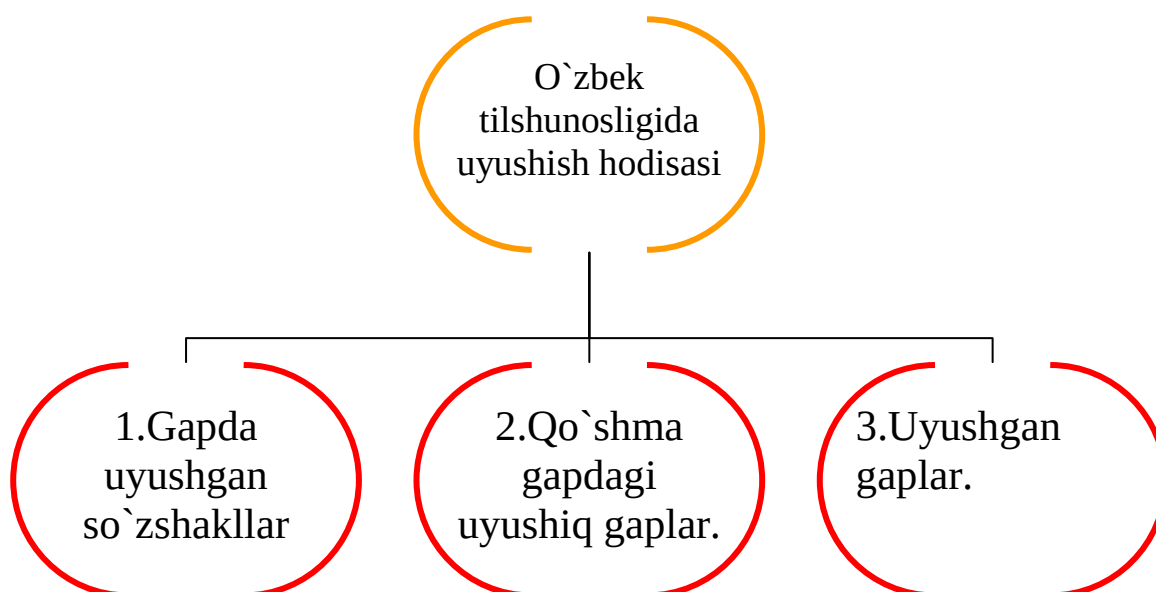
21- jadval

Uyushgan gaplarning kesimlari quyidagi xossalarga ega:

1. Hamma kesimlar bir xil shaklda bo`ladi.
 - a) $(\dots w^1) + \text{gan}, \dots [w^2] + - \text{gan}$ edi;
 - b) $(\dots w^1) + \text{ganday}, \dots [w^2] + - \text{ganday}$ emish.
2. Kesimdagi $[w]$ ning grammatik shakli har xil bo`ladi.
 - a) $(\dots [w^1] + \text{gan}, \dots [w^2] + \dots (a)r) \text{ Pm}$;
 - b) $(\dots [w^1] + (i)\text{-b} \dots [w^2] + - \text{mas}) \text{ Pm}$.
3. Kesimdagi $[w]$ ham $[\text{Pm}]$ ham bir xil, uning kengaytiruvchilari har xil bo`ladi.

$[\dots [w^1] + - \text{gan} \dots [w^2] + \text{gan}] \text{ Pm}$
 $\downarrow$ $\downarrow$
 to`ldiruvchi aniqlovchi

22- j a d v a l



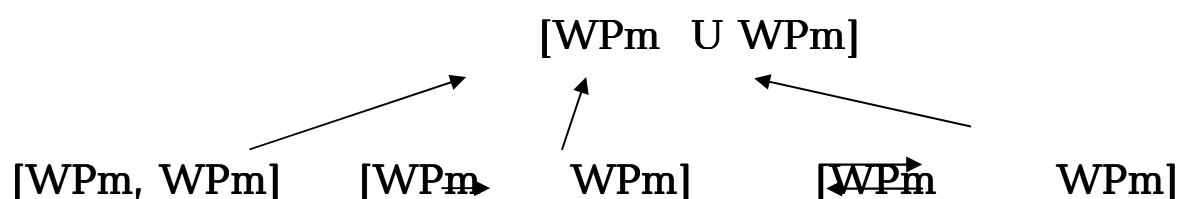
20-,21-,22-jadvaldan "Uyushgan gaplar" mavzusini o'tish jarayonida foydalaniladi.

Uyushgan gaplar o'zbek tilida sodda va qo'shma gaplar orasidagi alohida sintaktik qurilmadir. U kesimdagi [W] si birdan ortiqligi bilan qo'shma gapga,[Pm] ning bittaligi bilan esa sodda gapga yaqinlashadi. Sodda va qo'shma gapni belgilashda asosiy omil gapda nechta shakllangan kesimning mavjudligidir. Eganing bor-yo'qligi, ifodalanagan-ifodalanmaganligi ahamiyatsizdir. Uyushgan gaplarni belgilashda esa bosh omil ikkita:1)bitta shakllangan kesimning mavjudligi; 2)birdan ortiq uyushgan eganing mavjudligi. Bu xususiyatlari bilan uyushgan gaplar egali sodda gaplardan ham, uyushik kesimli sodda gaplardan ham (egasi yo`q yoki bor bo`lsa bitta, kesimning lug`aviy qismi birdan ortiq, Pm qismi bittabo`lganda) farqlanadi.

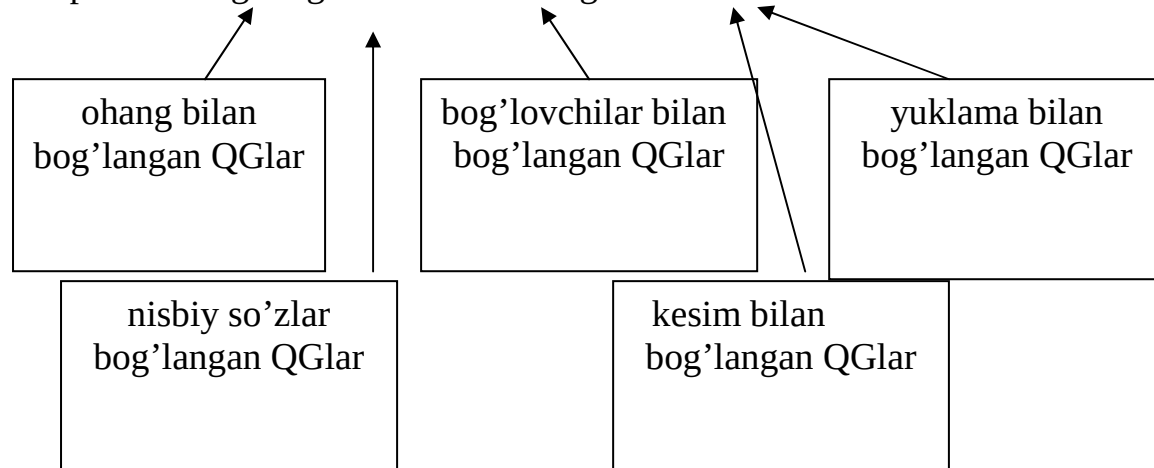
23- jadval

Qo'shma gaplarni quyudagicha tasniflash mumkin:

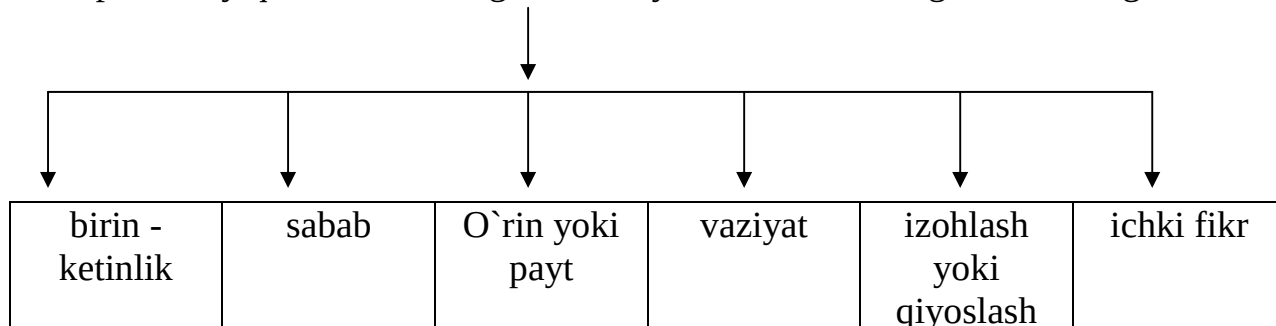
1.Gapning sintaktik qolipiga ko'ra:



2. Gap tarkibidagi bog'lovchi vositalariga ko'ra:



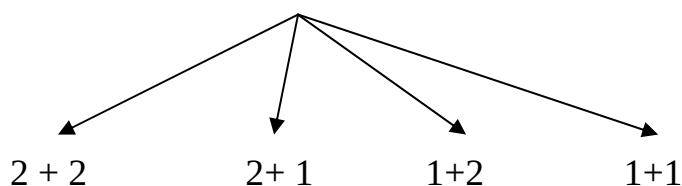
3.Gap tarkibiy qismlari orasidagi ma'noviy munosabatlarning ifodalanishga ko'ra



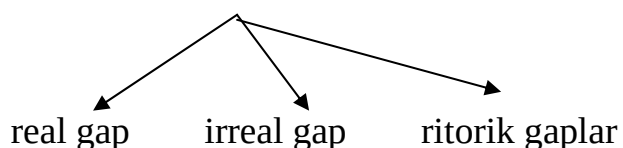
4.Gap qismlari orasidagi funksional munosabatlarga ko'ra

a) tenglik			b) tobelik			
biriktiruv	zidlov	ayiruv	ega-kesim	to`ldiruvchi	aniqlovchi	hol

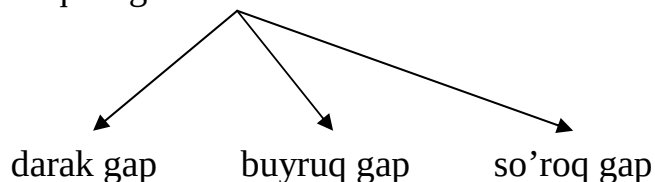
5. Gap tarkibiy qismlarining bir yoki ikki tarkibliliga ko'ra



6. Gaplarning reallik va irrealligiga ko'ra



7. Gapning maqsadiga ko'ra



23-jadval-tahlildan "Qo'shma gaplar" mavzusini o'tish jarayonida foydalaniladi. Qo'shma gap grammatik shakllangan va birdan ortiq axborotni tashish uchun mo'ljallangan sodda gaplarning grammatik, semantik, intonatsion va kommunikativ jihatlaridan yaxlitlangan butunligidir. Qo'shma gap ham lisoniy birlik sifatida murakkab tabiatli bo'lib, bu murakkablik uning lisoniy sathda tutgan o'rni, tarkibidagi sodda gaplarning grammatik shakli va bog'lovchi vositalari hamda mazmuniy munosabatlarning rang-barangligi bilan belgilanadi.

Adabiyotlar ro`yxati

1. Ёрғалиев С. Ўзбек тилида сўзнинг серқирралиги ва уни тасниф қилиш асослари. Филол. фан. номз. дисс ... автореф. Тошкент, 1994. 174 бет.
2. Абдуллоев М. Ўзбек тилида сўзнинг серқирралиги ва уни тасниф қилиш асослари. Филол. фан. номз. дисс ... автореф. Тошкент, 1994. 174 бет.
3. Абдуллоев М. Ўзбек тилида сўзнинг серқирралиги ва уни тасниф қилиш асослари. Филол. фан. номз. дисс ... автореф. Тошкент, 1994. 174 бет.
4. Абдуллоев М. Ўзбек тилида сўзнинг серқирралиги ва уни тасниф қилиш асослари. Филол. фан. номз. дисс ... автореф. Тошкент, 1994. 174 бет.
5. Бахриддинова Б. Феъл луғавий шакллари тизими. Феълнинг тур категорияси. Номз. дисс. ... Тошкент, 2002.
6. Ёрғалиев С. Ўзбек тилида сўзнинг серқирралиги ва уни тасниф қилиш асослари. Филол. фан. номз. дисс ... автореф. Тошкент, 1994. 174 бет.
7. Ёров Б. Уюшиқ бўлакчи сўзлар талқинига доир // Ўзбек тили ва адабиёти. 1996. №4, 37-40-бетлар.
8. Ёрғалиев С. Ўзбек тилида сўзнинг серқирралиги ва уни тасниф қилиш асослари. Филол. фан. номз. дисс ... автореф. Тошкент, 1994. 174 бет.
9. Мадрасимов И. Ўзбек тилида сўзнинг серқирралиги ва уни тасниф қилиш асослари. Номз. дисс. ... Бухоро, 1994. 174 бет.
10. Махмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тили назарий грамматикаси. Тошкент, 1995 йил.
11. Менглиев Б., Абдуллоев М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Қарши, 2005. 184 бет.
12. Ёрғалиев С. Ўзбек тилида сўзнинг серқирралиги ва уни тасниф қилиш асослари. Филол. фан. номз. дисс ... автореф. Тошкент, 1994. 174 бет.
13. Назарова С. Бирикмаларда сўзларнинг эркин боғланиш омиллари. Филол. фан. номз. дисс ... автореф. Тошкент, 1997. 21 бет.
14. Неъматов Х., Бозоров О. Тил ва нутқ. Тошкент, 1993. 30 бет.
15. Неъматов Х., Сайфуллаева Р., Қурбонова М. Ўзбек тили структурал синтаксиси асослари. Тошкент: Университет, 1999.
16. Нурмонов А., Шаҳобиддинова Ш., Искандарова Ш., Набиева Д. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Тошкент: Янги аср авлоди, 2001. 164 бет.
17. Расулов Р. Сўз валентлиги ва синтактик алоқа // ЎТА, 1992. 5-6-сонлар, 36-40-бетлар.
18. Ёрғалиев С. Ўзбек тилида сўзнинг серқирралиги ва уни тасниф қилиш асослари. Филол. фан. номз. дисс ... автореф. Тошкент, 1994. 174 бет.
19. Ёрғалиев С. Ўзбек тилида сўзнинг серқирралиги ва уни тасниф қилиш асослари. Филол. фан. номз. дисс ... автореф. Тошкент, 1994. 174 бет.
20. Сайфуллаева Р., Менглиев Б., Боқиева Г., Абдуллоев М., Юнусова З. Ҳозирги ўзбек адабий тили (Морфология). II. Тошкент: Университет, 2005.
21. Ёрғалиев С., Ёрғалиев С., Ёрғалиев С. Ўзбек тилида сўзнинг серқирралиги ва уни тасниф қилиш асослари. Филол. фан. номз. дисс ... автореф. Тошкент, 1994. 174 бет.
22. Турсунов У. ва б. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Т., 1992.

23. Ўзбекистон Республикаси. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. 2-қисм. Тошкент, 1994.
24. Ўзбекистон Республикаси. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Тошкент, 1980.
25. Ўзбекистон Республикаси. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. I қисм. Тошкент: Ўзбекистон Республикаси, 1980.
26. Қурбонова М. Ўзбек тилшунослигида формал-функционал ёндашув ва содда гап қурилишининг талқини. Филол. фанлари докт. дис. ... автореф. Тошкент, 2001.
27. Ўзбекистон Республикаси. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (Ўзбекистон Республикаси Конституцияси). Тошкент, 2002.
28. Қўчқортоев И. Сўз маъноси ва унинг валентлиги. Тошкент, 1977.
29. Ғуломов А., Асқарова М. Ҳозирги замон ўзбек тили. Синтаксис. Тошкент: Ўрта ва олий мактаб, 1961.
30. Ўзбекистон Республикаси. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. I қисм. Ўзбекистон Республикаси. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси: 1-қисм, 1966.

